

**Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
Baudžiamosios teisės katedra**

Neakivaizdinio skyriaus
V kurso baudžiamosios justicijos
studijų atšakos studentės
Natalijos Tverskajos

Magistro darbas

Lietuvos baudžiamosios teisės šaltiniai

(Sources of the Lithuanian Criminal Law)

Vadovas: doc. E. Bieliūnas
Recenzentas: lekt. dr. A. Čepas

Vilnius 2009

Turinys

Ižanga.....	3-4
1. Baudžiamosios teisės šaltinio samprata	5
2. Istorinė Lietuvos baudžiamosios teisės šaltinių apžvalga.....	5-6
2.1. Ikistatutinė baudžiamoji teisė.....	6-9
2.2. Lietuvos Statutai.....	10-12
2.3. Carinės Rusijos baudžiamieji įstatymai ir baudžiamosios teisės šaltiniai 1918 m. atkūrus Lietuvos nepriklausomybę.....	12-16
2.4. Baudžiamieji įstatymai galioję 1940 – 1990 metais.....	16-19
2.5. Baudžiamųjų įstatymų reforma atkūrus Lietuvos nepriklausomybę.....	19-22
3. Lietuvos baudžiamosios teisės galiojantys šaltiniai (sistema).....	22-23
3.1. Pirminiai baudžiamosios teisės šaltiniai.....	23
3.1.1. Lietuvos Respublikos Konstitucija.....	23-25
3.1.2. Tarptautinės sutartys.....	25-32
3.1.3. Baudžiamieji įstatymai.....	32-35
3.1.4. Malonės tvarką nustatantys Lietuvos Respublikos Prezidento dekretai.....	36-38
3.1.5. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimų rezoliucinė dalis.....	38-40
3.2. Antriniai baudžiamosios teisės šaltiniai.....	40-41
3.2.1. Europos Žmogaus Teisių Teismo ir Europos Sąjungos Teisingumo Teismo sprendimai.....	41-44
3.2.2. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartys.....	44-46
3.2.3. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato nutarimu patvirtinti teismų praktikos apibendrinimai ir apžvalgos.....	46-50
3.2.4. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimų konstatuojamoji dalis.....	50-51
3.2.5. Travaux préparatoires.....	51-53
3.2.6. Baudžiamosios teisės doktrina (mokslas).....	53-55
Išvados.....	56-57
Darbo santrauka.....	58-59
Literatūra.....	60-64

Ižanga

Temos aktualumas. Nagrinėjant kiekvieną su baudžiamąja teise susijusį klausimą ar sprendžiant iškilusią baudžiamosios teisės normos taikymo problemą, visada svarbu žinoti ir aiškiai apibrėžti, kokie norminiai teisės aktai bei kiti dokumentai, raštai, mokslinė medžiaga ir pan. sudaro Lietuvos baudžiamosios teisės šaltinių visumą. Nors tokių šaltinių, palyginus su kitomis teisės šakomis, baudžiamoje teisėje nėra daug, nes pagrindinės baudžiamosios teisės normos yra apjungtos į vieną teisės aktą – Lietuvos Respublikos baudžiamąjį kodeksą¹ (toliau – BK), kuris yra pagrindinis, nors, žinoma, ne vienintelis baudžiamosios teisės šaltinis, todėl aktualu aptarti ir kitus baudžiamosios teisės šaltinių visumą sudarančius šaltinius.

Teisės teorijoje visi teisės šaltiniai paprastai yra klasifikuojami pagal įvairius kriterijus, t.y. pagal juose įtvirtintų normų adresatus, formuojamos elgesio taisyklės apibrėžtumo laipsnį, šaltinio atsiradimo pagrindą ir pan., tačiau analizuojamos temos prasme Lietuvos baudžiamosios teisės šaltinius, atsižvelgiant į juose įtvirtintų teisės normų specifiką (tiesiogiai taikomos ar ne) tikslinga skirstyti į dvi dideles grupes: pirminius ir antrinius baudžiamosios teisės šaltinius, nes taip aiškiau galima atskleisti ir parodyti jų ne tik teorinę, bet ir praktinę reikšmę, kadangi kiekvienas subjektas, oficialiai taikantis ar besiremiantis tam tikra baudžiamosios teisės norma, gali lengviau pasirinkti tinkamą elgesio variantą.

Be to, įdomu pažymėti, kad dėl baudžiamosios teisės šaltinių sistemos struktūros vieningos nuomonės nėra. Nemažai ginčų tarp teoretikų kyla, pavyzdžiui, dėl Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimų konstatuojamosios dalies vietos šioje sistemoje, ar ji iš viso gali būti pripažįstama baudžiamosios teisės šaltiniu. Todėl, manau, pasirinkta tema yra iš tiesų aktuali ir reikalauja išsamios analizės.

Tyrimo tikslas. Pagrindinis šio darbo tikslas – apžvelgus teisės aktų, kuriuose buvo numatyta baudžiamoji atsakomybė už padarytas nusikalstamas veikas, istorinę raidą Lietuvoje, aptarti esamą baudžiamosios teisės šaltinių sistemą, ją sudarančių šaltinių esmę, reikšmę ir turinį, taip kartu bandant rasti atsakymus į kylančius probleminius klausimus.

Darbo originalumas. Nors apie teisės šaltinius literatūroje galima rasti gana nemažai informacijos, tačiau nagrinėjama tema konkrečios bei išsamios medžiagos nėra, nes dažniausiai baudžiamosios teisės šaltiniai aprašomi kitų teisės šaltinių kontekste, minimi vadovėliuose ar moksliniuose darbuose, pateikiant tik trumpą jų aprašymą. Pavyzdžiui, Baudžiamosios teisės

¹ Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas//Valstybės žinios, 2002, Nr. 89-2741.

bendrosios dalies vadovėlio² ketvirtame skyriuje autorių kolektyvas pateikia istorinę baudžiamosios teisės šaltinių apžvalgą, o V. Piesliakas knygoje³ apie Lietuvos baudžiamąją teisę nesigilina į istorinius baudžiamosios teisės formavimosi etapus ir kalba tik apie šiai dienai reikšmingus baudžiamosios teisės šaltinius.

Tyrimo šaltiniai. Siekiant apibrėžto tikslo, darbe daugiausiai remiamasi:

- 1) Tarptautiniais (Jungtinių Tautų bei Europos Tarybos) ir Lietuvos Respublikos teisės aktais;
- 2) Lietuvos ir užsienio baudžiamosios teisės (taip pat teisės teorijos ir konstitucinės teisės) literatūra;
- 3) Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo ir Lietuvos Aukščiausiojo Teismo sprendimais;
- 4) Europos Žmogaus Teisių Teismo ir Europos Sąjungos Teisingumo Teismo jurisprudencija.

Tyrimo metodai. Darbe naudotasi įvairiais teisės mokslo metodais. Lyginamasis metodas taikytas, analizuojant Lietuvos ir užsienio valstybių baudžiamosios teisės šaltinius. Istorinis – apžvelgiant istorinę Lietuvos baudžiamosios teisės šaltinių raidą. Vadovaujantis loginiu ir sisteminiu metodu pateikta baudžiamosios teisės šaltinių sistema bei jos struktūra. Tuo tarpu statistinis metodas panaudotas aiškinantis, kaip dažnai yra keistas ir (ar) papildytas BK, kiek priimta dekretų dėl malonės suteikimo ir įstatymų dėl amnestijos.

Darbo praktinė reikšmė. Šiame darbe pateikta gana išsami istorinė Lietuvos baudžiamosios teisės šaltinių apžvalga, kuri padeda geriau suvokti dabartinę BK sandarą, jo struktūrines dalis. Taip pat aptarta baudžiamosios teisės šaltinių reikšmė, jų taikymo specifika.

Darbo struktūra. Darbą sudaro įžanga, trys dalys, išvados, darbo santrauka, naudotos literatūros sąrašas. Pirmoje dalyje glaustai (siekiant konkretumo) svarstoma - kas laikoma teisės šaltiniu, taip apibrėžiant ir pačio baudžiamosios teisės šaltinio sampratą. Antrojoje dalyje apžvelgiama teisės aktų, kuriuose buvo numatyta baudžiamoji atsakomybė už padarytas nusikalstamas veikas, istorinė raida Lietuvoje. Trečioje – pateikta išsami baudžiamosios teisės šaltinių sistema, kurią sudaro pirminių ir antrinių šaltinių analizė.

² A. Abramavičius, A. Čepas, A. Drakšienė, J. Nocius, V. Pavilionis, J. Prapiestis, G. Švedas. Baudžiamoji teisė. Bendroji dalis. Vilnius: Eugrimas, 1998.

³ V. Piesliakas. Lietuvos baudžiamoji teisė. Pirmoji knyga. Vilnius: Justitia, 2006.

1. Baudžiamosios teisės šaltinio samprata

Pradedant nagrinėti Lietuvos baudžiamosios teisės šaltinius, pirmiausia reikia aptarti kas yra laikoma teisės šaltiniu, taip apibrėžiant ir pačio baudžiamosios teisės šaltinio sampratą.

Kaip rašo A. Vaišvila, terminą „teisės šaltinis“ pirmasis pavartojo Romos istorikas Titas Livijus (59 m. pr. Kr. – 17 m. po Kr.) veikale „Romos istorija nuo miesto įsteigimo pradžios“. Visų viešųjų ir privačiųjų teisių šaltiniu jis pavadino XII lentelių įstatymus⁴, nors apibrėžimas pateiktas nebuvo. Įdomu pastebėti, kad prabėgus tūkstančiams metų, konkreti „teisės šaltinio“ sąvoka nėra suformuluota ir iki šiol. Vieni teisės teoretikai teigia, kad ši sąvoka reiškia valstybės instituciją, nustatančią, priimančią tam tikras privalomas elgesio taisykles. Antri ją supranta kaip tam tikrą rašytinę medžiagą, kurioje yra privalomos elgesio taisyklės. Tuo tarpu teisinių terminų žodyne pasakyta, kad teisės šaltiniai – oficialūs būdai, kuriais išreiškiamos ir įtvirtinamos teisės normos⁵. Taigi, vieningos nuomonės nėra, nors, pavyzdžiui, V. Piesliakas vienos pozicijos ir nesilaiko, o teigia, jau vartodamas „teisės šakos šaltinio“ sąvoką, kad šis terminas gali būti suprantamas siauroju ir plačiuoju požiūriu. Siauroju požiūriu teisės šakos šaltinis – tai teisės aktai, kuriuose formuluojamos tam tikros teisės šakos normos (elgesio taisyklės). Plačiuoju požiūriu teisės šakos šaltinis – tai ne tik teisės aktai, kuriuose formuluojamos teisės šakos normos, bet ir teisės aktai, kuriuose pateikiami teisės taikytojams privalomi teisės normų aiškinimai⁶.

Nors remiantis tokia „teisės šaltinio“ interpretavimo gausa sunku suformuluoti universalią baudžiamosios teisės šaltinio sampratą, nes ji turėtų apimti didelę skirtingų teisės šaltinių įvairovę ir būtų itin abstrakti, todėl, manau, atsižvelgiant į baudžiamosios teisės, kaip teisės šakos, specifiką, ji gali būti formuluojama taip:

Baudžiamosios teisės šaltiniai - tai norminiai teisės aktai, kurie uždraudžia veikas kaip nusikalstamas ir numato už šių draudimų pažeidimą atitinkamas bausmes arba kitas poveikio priemones, kaip šios veikos pasekmes, taip pat atleidimą nuo bausmės arba bausmės palengvinimą.

2. Istorinė Lietuvos baudžiamosios teisės šaltinių apžvalga

Sutarus, kas bus laikoma baudžiamosios teisės šaltiniu, ir siekiant geriau įsigilinti bei suvokti dabartinę Lietuvos baudžiamosios teisės šaltinių sistemą, ne kuo mažiau svarbu yra apžvelgti teisės

⁴ A. Vaišvila. Teisės teorija. Vilnius: Justitia, 2000, p. 236.

⁵ Autorių kolektyvas. Namų advokatas. Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras, 2002, p. 868.

⁶ V. Piesliakas. Lietuvos baudžiamoji teisė. Pirmoji knyga. Vilnius: Justitia, 2006, p. 14.

aktų, kuriuose buvo numatyta baudžiamoji atsakomybė už padarytas nusikalstamas veikas, istorinę raidą Lietuvoje.

Kaip ir daugelyje kitų valstybių, taip ir Lietuvoje, iki XVI a. vidurio pagrindiniu teisės šaltiniu buvo vietos papročiai, t.y. nerašytos, įprastos elgesio taisyklės, visuomenėje nusistovėjusios dėl daugkartinio naudojimo, įsigalėjusio tam tikro pobūdžio žmogaus, socialinės grupės veiksmų, santykių vertinimo⁷. Nors šios taisyklės buvo paplitusios, pavyzdžiui, visiems buvo žinoma, kad už moters nužudymą arba jos sužeidimą reikia mokėti dvigubą sumą ir pan.⁸, tačiau nebuvo vienodos, turėjo daug spragų, nes teismai įvairiose Lietuvos teritorijos dalyse vadovavosi jomis skirtingai. Kas lėmė būtinumą įtvirtinti privalomas elgesio taisykles rašytiniuose dokumentuose. Todėl plėtojantis įstatymų leidybai, paprotinės teisės reikšmė mažėjo. Nors dauguma jų ir buvo perkeltos į rašytinius teisės aktus, visuomenės sąmonėje įsigalėjusios paprotinės teisės normos išnyko ne iš karto.

Kalbant apie rašytinius teisės aktus, Lietuvos baudžiamosios teisės raidą, atsižvelgiant į istorines aplinkybes, sąlyginai galima būtų suskirstyti į tam tikrus etapus:

- 1) Ikistatutinė baudžiamoji teisė;
- 2) Lietuvos Statutai;
- 3) carinės Rusijos baudžiamieji įstatymai ir baudžiamosios teisės šaltiniai 1918 m. atkūrus Lietuvos nepriklausomybę;
- 4) baudžiamieji įstatymai galioję 1940-1990 metais;
- 5) baudžiamųjų įstatymų reforma atkūrus Lietuvos nepriklausomybę.

2.1. Ikistatutinė baudžiamoji teisė

Baudžiamosios teisės raidos periodas Lietuvoje iki XVI a. 3 – iojo dešimtmečio vidurio paprastai vadinamas ikistatutiniu.⁹ Šiuo laikotarpiu iš rašytinių dokumentų yra išlikę tik du teisės aktai: Pamedės teisinys (1340) ir Kazimiero teisinys (1468).

Pamedės teisinys – gana įdomus to laikotarpio dokumentas, skirtas tik tam tikram prūsų sluoksniui – laisviesiems prūsams, nors istorikų nuomone – juo naudojosi ir žemaičiai. Jame įtvirtintos baudžiamosios teisės normos numatė atsakomybę už nusikaltimus viešajai tvarkai, turtui ir žmogui.

⁷ Autorių kolektyvas. Namų advokatas. Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras, 2002, p. 633.

⁸ S. Vansevičius, K. Domaševičius ir kiti. Lietuvos TSR valstybės ir teisės istorija. Vilnius: Mintis, 1979, p. 69.

⁹ A. Abramavičius, A. Čepas, A. Drakšienė, J. Nocius, V. Pavilonis, J. Prapiestis, G. Švedas. Baudžiamoji teisė. Bendroji dalis. Vilnius: Eugrimas, 1998, p. 69.

Prie nusikaltimų viešajai tvarkai buvo priskiriami tokie nusikaltimai kaip kėsینimasis į vokiečių gyvybę, nusikaltėlio tyčinis slėpimas, trukdymas paimti įkaitą. Atskirais straipsniais reglamentuota atsakomybė už nusikaltimus kelyje.

Iš turtinių nusikaltimų paminėtini vagystė ir turto sužalojimas. Numatytos atskiros bausmės pagal pasisavinto turto vertę. Atsižvelgiama taip pat ir į tai - vagystė padaryta atvirai ar slapta. Atviros vagystės atveju reikėjo mažiau liudininkų kaltei įrodyti. Bandymas padėti vagiui išvengti atsakomybės prilyginamas vagystei.

Nusikaltimai žmogui gali būti suskirstyti į kelias grupes:

- 1) nusikaltimus gyvybei ir sveikatai;
- 2) lytinius nusikaltimus;
- 3) nusikaltimus žmogaus orumui ir atsakomybę už namų ramybės ardymą.¹⁰

Nusikaltimai sveikatai dar skirtyti į sužeidimus, sužalojimus, galvos žaizdas, pavyzdžiui, sužalojimu buvo laikomas nosies nukirtimas ir pan.

Teisyne gana detalai išspręsti ir baudžiamosios atsakomybės klausimai. Numatytos trys bausmių rūšys:

- 1) piniginė išpirka;
- 2) kūno sužalojimas;
- 3) mirties bausmė.

Kuri iš minėtų bausmių bus pritaikyta kaltininkui, priklausė nuo padaryto nusikaltimo pobūdžio ir padarinių.

Tuo tarpu Kazimiero teisynas buvo vienas pirmųjų rašytinių teisės aktų, kuriuo buvo bandoma kodifikuoti teisę visoje Lietuvoje, tiksliau – LDK, nes iki jo priimti teisės rinkiniai galiojo tik atskirose Lietuvos teritorijos dalyse. Savo struktūra, tai savotiškas dokumentas, apėmęs ne tik baudžiamąją, civilinę bei administracinę teisę, bet ir reguliavęs šios srities teismo veiklos organizacinius klausimus.

Pats Teisynas parašytas rusėniškai ir tekste vadinamas raštu („*list*“). Tokiu pat vardu buvo vadinami įvairūs tiek norminio, tiek individualaus pobūdžio didžiojo kunigaikščio ir kitų LDK pareigūnų aktai.¹¹ Taigi jo pavadinimas yra klaidingas, nes Ivano IV karų metu rasta bažnytinė knyga, kurioje įrašytas teisinis raštas ir greta jo karaliaus Kazimiero kodeksas. Kažkas iš rusų raštininkų neskyrė Lietuvos kunigaikščio Kazimiero nuo Lenkijos karaliaus Kazimiero, todėl

¹⁰A. Abramavičius, A. Čepas, A. Drakšienė, J. Nocius, V. Pavilionis, J. Prapiestis, G. Švedas. Baudžiamoji teisė. Bendroji dalis. Vilnius: Eugrimas, 1998, p. 70.

¹¹J. Machovenko. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teisės šaltiniai. Vilnius: Justitia, 2000, p. 50.

pamanęs, kad tai vienas ir tas pats karalius, bendrai pavadino Kazimiero teisynu, nors tai buvo trumpas 25 straipsnių dokumentas, kuriuo suvienodinta bajorų luomui ir nuo jo priklausiusiems žmonėms taikytina baudžiamoji politika bei bausmių už turtinius nusikaltimus skyrimas.

Teisyno baudžiamosios teisės normos numatė atsakomybę už vagystę, savavališką miško kirtimą ir turto atėmimą užpuolant.

Į turto vagystės sąvoką, be įprastinių daiktų, taip pat įėjo ir nelaisvųjų valstiečių pasisavinimas. Tokie atvejai, kai valstiečiai pabėgdavo nuo pono ir kitas asmuo juos pas save apgyvendindavo arba kai juos prisiviliodavo iš kito pono, buvo traktuojami kaip vagystė.¹² Vagyste laikomas ir paklydusio gyvulio arba rastų daiktų pasisavinimas. Antai Teisyno 23 straipsnyje numatyta, kad „jeigu kas ras žirgą ar arklį pasiklydusius, arba ras kokius kitus daiktus, tas privalo paskelbti apylinkėje; jeigu neatsiras ieškovo per tris dienas, tai nuvesti į karaliaus kiemą pagal senovę, ir radybų tegul paima; jeigu kas radinį paslėps, norėdamas pasisavinti, ir tai bus įrodyta, tas toksai pats vagis, kaip ir kitas“. Pats vogimo būdas nusikaltimui kvalifikuoti įtakos neturėjo.

Feodalo miškams apsaugoti atskirai numatyta atsakomybė už neteisėtą miško kirtimą. Be to, miško savavališkas kirtimas, kaip ir turto atėmimas užpuolant, nepriskiriami nei prie plėšimų, nei prie vagystės, nes ši norma nukreipta prieš feodalų savivalę, kai kilę jų ginčai buvo sprendžiami jėga.

Nusikaltimo subjektais galėjo būti ir bajorai, ir visi nuo jų priklausomi žmonės. Už savo darbus atsakė kiekvienas žmogus individualiai, o ne šeima ar giminė, išskyrus atvejus, kai apie nusikaltimą žinojo, pavyzdžiui, 1 straipsnyje numatyta, kad „jeigu atves vagį su voginiu, jei jis gali iš ko sumokėti, turi užmokėti tikrąją voginio vertę; jeigu namie nieko neturi, o apie tai žmona su suaugusiais vaikais žinojo, tai užmokėti turi žmona su vaikais, o jį patį – į kartuves“.

Kaltės įrodymas pagal Teisyną buvo vagies sugavimas su vogtu daiktu, savanoriškas prisipažinimas, „gerų liudytojų“ įrodymai, prisipažinimas kankinant. Jeigu kankinamasis ir neprisipažino vogęs, bet kankinimo metu jį pastebėjo vartojant skausmą mažinančias žoleles, o anksčiau – vagiliaujantį, jis vis tiek turėjo būti pakartas.¹³ Detaliai reglamentuotas įrodymų rinkimas ir įvertinimas, nes svarbi vieta Teisyne buvo skirta kaltei nustatyti.

Bausmės nusikaltėliui skyrimas priklausė nuo jo socialinės padėties. Kaip bausti nusikaltusius bajorus Teisyne nenumatyta, šį klausimą spėsdavo didysis kunigaikštis pasitaręs su Ponų taryba.

¹² A. Abramavičius, A. Čepas, A. Drakšienė, J. Nocius, V. Pavilionis, J. Prapiestis, G. Švedas. Baudžiamoji teisė. Bendroji dalis. Vilnius: Eugrimas, 1998, p. 71-72.

¹³ Ibid., p. 72.

Tuo tarpu bausmė valstiečiams už vagystę susidėjo iš dviejų komponentų: atlyginimas už nepadarytą žalą ir pats nubaudimas.

Prievolė atlyginti žalą apėmė tokius reikalavimus:

- 1) atlyginti žalą savo turtu privalėjo pats nusikaltėlis (1 str., 6 str.);
- 2) jeigu nusikaltėlis turto neturi, o apie vagystę žinojo ar pavogtu daiktu pasinaudojo šeima, ji materialiai turėjo atsakyti (1 str., 4 str.);
- 3) jeigu šeima, žinojusi apie nusikaltimą, jokio turto neturi, tai ji atiduodama nukentėjusiajam, kad savo darbu atlygintų padarytą žalą (1 str.);
- 4) nusikaltėlio šeimos nariams paliekama teisė išsipirkti, padengiant nuostolius (4 str.).

Pati bausmė galėjo būti keleriopa, tai yra:

- 1) duoklė teismo naudai, kai teismo naudai atimamas pavogtas daiktas, o jei jo nebūdavo, tai priteisiama pavogto daikto vertė;
- 2) išplakimas ir įdėjimas į kėdę;
- 3) mirties bausmė pakariant.

Mirties bausmė buvo taikoma recidyvo atveju arba kai pavogto daikto vertė didesnė kaip pusė kapos grašių (pvz.: arklys, karvė), nors dažniausiai ji buvo skiriama kaip papildoma priemonė, nes ja baudžiant vis tiek buvo priteisiamos teismo pajamos. Taigi Teisyne bausmės dydis siejamas ne tik su skriauda, bet ir su nusikaltimo pakartotinumumu arba recidyvu.

Išimtį sudarė atsakomybė asmenų, savo namuose slapta laikusių valkatas. Įvykus vagystei, valkatą priglaudęs žmogus turėjo pristatyti jį į teismą arba pateisinti save, priešingu atveju, turėjo pats atsakyti už padarytą nusikaltimą, nes pagal 8 straipsnį „kas slapta laikys pas save valkatas ir apylinkės kaimynams apie tai nepasakys, ir tuo metu kam nors kas dingtų, ir bus tam įrodymų, kad laiko valkatas, tada reikia paskirti jam terminą, antrą ir trečią, kad jis pristatytų tą valkatą arba save pateisintų; o jeigu pagal paskutinį terminą nepristatys, tai teužmoka, o iš ano valkatos neišieškoti“.

Taigi Kazimiero teisyne buvo orientuotas į nuosavybės apsaugą, nors daugelį klausimų reglamentuoti palikta ir paprotinei teisei.

2.2. Lietuvos Statutai

Baudžiamosios teisės požiūriu feodalinės teisės kodeksai – Lietuvos Statutai, atspindėjo naują raidos etapą, kuriame išryškėjo valstybės požiūris į nusikaltimą ir bausmę kaip viešosios teisės institutus. Iš viso išleistos trys redakcijos, vadinamos Pirmuoju, Antruoju ir Trečiuoju Statutu,

galiojusios daugiau kaip 300 metų. Tokį kodifikacijos poreikį lėmė tam tikri veiksniai, kaip antai privilegijuoto žemvaldžių luomo siekis įtvirtinti savo privilegijas valstybės įstatymų sąvade, valstybės tarptautinė padėtis bei siekis sustiprinti LDK politinį valstybinį identitetą ir pan.

Pirmasis Lietuvos Statutas buvo priimtas 1528-1529 m. Vilniaus Seime ir įsigaliojo 1529 rugsėjo 29 d.¹⁴ Tai nebuvo galiojančių teisinių papročių ar valdovo įsakų rinkinys, bet teisinės kūrybos aktas, į kurį panašių vargu ar būtų galima rasti anų laikų Europoje. Statutą sudarė 13 skyrių. Baudžiamajai teisei čia skirtas gana didelis dėmesys. Nors bendros nusikaltimo sąvokos nebuvo, teisės pažeidimai, atsižvelgiant į nusikaltimo pobūdį, buvo įvardijami įvairiais terminais. Tam, kad veika būtų laikoma nusikaltimu, turėjo būti skriauda arba žala. Todėl nukentėjusiajam pačiam reikėjo ieškoti nusikaltėlio ir traukti jį baudžiamojon atsakomybėn, įrodinėti jo kaltę. Tad teisės pažeidimo išaiškinimo iniciatyvą turėjo rodyti nukentėjęs asmuo arba jo artimieji. Be to, nukentėjusysis galėjo nesikreipti į teismą, o atleisti nusikaltėliui arba susitarti su juo dėl žalos atlyginimo. Po kaltinamojo teismo spendimo jis to padaryti negalėjo.

Bausmių sistema buvo gana įvairi, nes numatyta ne tik mirties, kūno ar pinigine bausmė, bet ir kalėjimas. Pats bausmės dydis priklausė nuo padaryto nusikaltimo rūšies, padarytos žalos dydžio ir pan., pavyzdžiui, vagystės atveju bausmės dydį sąlygojo pavogto turto vertė ir pakartotinumai. Trečią kartą pavogęs asmuo turėjo būti baudžiamas mirties bausme. Tačiau mirties taikymo atveju vyravo klasikiniai skirtumai, nes valstiečiui už bajoro nužudymą buvo skiriama mirties bausmė, o bajoras turėdavo sumokėti tik kompensaciją už pastarojo nužudymą. Dažnai taikytas pakorimas, sudeginimas. Be to, skiriant bausmę įtakos turėjo ir atsakomybę lengvinančios bei sunkinančios aplinkybės. Asmenys nebuvo baudžiami už savo veiką, jeigu buvo būtinoji gintis, būtinas reikalingumas ar veiksmai atlikti pagal įstatymą arba pono paliepimu. Sunkinančiomis atsakomybėmis laikyta - girtumas, tyčia, žiaurumas ir kt. Baudžiamas galėjo būti bet kokio amžiaus ir psichinės būklės asmuo.

Statute kiekvienas nusikaltimas aptariamas atskirai. Tarkim, septintame skyriuje nustatyta atsakomybė už bajorų nužudymą, sumušimą ir prievartavimą; vienuoliktame - už bajorų priklausomų asmenų žudymą; dvyliktame - už feodalų turo pagrobimą; tryliktame – už vagystes ir pan. Bendra prasme, numatytus nusikaltimus galima būtų suskirstyti ir į tam tikras grupes, t.y. nusikaltimus valdymo tvarkai, teisingumui, asmens garbei, dorovei bei karinius, valstybinius, turtinius nusikaltimus. Įdomu, kad kai kurių nusikaltimų ištakos tapatinamos su katalikų tikėjimu ir

¹⁴ Любровский М.К. Литовско-Русский сейм. Москва. 1900, p. 252.

nuodėmės supratimu. Yra tokių straipsnių, kur veikos kaip nusikaltimo supratimas yra siejamas su priešingumu Dievui¹⁵.

Nusikaltimai skirstyti į tyčinius ir netyčinius. Tyčia reiškė sąmoningą norą daryti nusikaltimą. Netyčiniais laikyti tokie nusikaltimai, kurie padaryti neatsargiai. Kiekvienu netyčios atveju nukentėjęs asmuo turėjo gauti atlyginimą. Už nepilnamečio padarytą žalą turėjo atsakyti jo tėvai ar giminaičiai turtu, o jei turto nebuvo nepilnamečiui reikėjo atidirbti nukentėjusiajam. Už recidyvą nepilnamečiams taikytos kūno bausmės.

Atsižvelgiant į tai kas aukščiau išdėstyta, pagrįstai daugelis istorikų Pirmąjį Statutą vadina bajorų teisių kodeksu, nes kitiems luomams priklausančių žmonių teises ir pareigas reglamentavo tiek, kiek tai lietė bajorų luomo ir jo valdomos valstybės interesus. Tokia situacija žinoma paskatino naujų įstatymų Statutui papildyti išleidimą, o 1544 metais ir kalbas apie naujo Antrojo Statuto priėmimo būtinybę.

Tam reikalui buvo sudaryta komisija, kurios sudėtis nuolat keitėsi. Be ponų ir bajorų atstovų, joje dalyvavo užsienio universitetuose studijavę romėnų ir kanonų teisės žinovai. Po ilgai trukusio darbo tik 1566 metais patvirtintas Antrasis Statutas, o dar vėliau, t.y. 1588 metais, ir Trečiasis Statutas, kurį rengė jau ne komisija, o visa Lietuvos bajorų visuomenė.

Abu Statutai susidėjo iš 14 skyrių. Priešingai Pirmajam, Antrame ir Trečiame Statute buvo nurodyta, kad nusikaltėliai būtinai turi būti nubausti – juos turėjo persekioti urėdai ir bajorai su tarnais. Numatyta baudžiamoji atsakomybė už nusikaltimus gyvybei, sveikatai. Pavojingesniu buvo laikomas vyro, žmonos, tėvo, motinos ar giminaičio nužudymas. Akivaizdžiai švelniau buvo baudžiami tėvai už vaiko nužudymą (tik kalėjimu ir prie bažnyčios 4 kartus paskelbiant, kad jie tai padarė).¹⁶ Kaip baudžiamąją atsakomybę lengvinančiomis aplinkybėmis pripažįstamas nusikaltėlio amžius ar psichinės ligos.

Nors tarp šių Statutų panašumų yra nemažai, tačiau skirtumų taip pat galima rasti, pavyzdžiui, Antrasis Statutas pakaltinamumo amžių nustatė nuo 14 metų, o Trečiasis – nuo 16 metų. Trečiajame Statute jau pripažįstama, kad nusikaltimas yra žala visuomenei, todėl valdžia privalo rūpintis, kad šie nusikaltėliai neliktų nenubausti. Nukentėjusiojo teisės dar išlieka pakankamai plačios, tačiau joms yra nustatytos tam tikros ribos¹⁷. Akivaizdžiai buvo sugriežtintos bausmės, pavyzdžiui, numatyta 90, kai Antrajame – 60, o Pirmajame tik 20 mirties bausmės taikymo atveju. Baudimas mirtimi taikomas ne tik už kriminalinius nusikaltimus, bet ir karinius, ar nusikaltimus valdymo

¹⁵ A. Abramavičius, A. Čepas, A. Drakšienė, J. Nocius, V. Pavilonis, J. Prapiestis, G. Švedas. Baudžiamoji teisė. Bendroji dalis. Vilnius: Eugrimas, 1998, p. 73.

¹⁶ Ibid., p. 74.

¹⁷ Ibid., p. 74.

tvarkai. Asmuo baudžiamas mirtimi už bajoro namų užpuolimą, ginklų priešui pervežimą ir kt. Patys jos vykdymo būdai, kaip ir ankstesniuose Statutuose, vyravo panašūs. Žiauriausias būdas – draskymas įkaitintomis replėmis ir užsiuvimas odiniame maiše kartu su gyvūnais bei įmetimas, buvo taikomas už tėvo ar motinos nužudymą. Antrame Statute už pabėgimą iš mūšio lauko numatytas turto konfiskavimas, o Trečiame įtvirtinta baudžiamoji atsakomybė už neteisėtą laisvės atėmimą bajorui.

Atsiranda tokios sąvokos kaip neišvengiamas būtinumas bei įsakymo vykdymas, vis labiau akcentuojamas kaltės principas, nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės švelninimo reikalingumas.

Taigi Lietuvos Statutų normos buvo akivaizdžiai tobulinamos. Šis procesas vyko, manau, tinkama linkme, nes carinei Rusijai okupavus Lietuvos teritoriją, jie buvo palikti galioti iki pat XIX amžiaus vidurio. Tai liudija tarptautinių jų progresyvumo pripažinimą.

2.3. Carinės Rusijos baudžiamieji įstatymai ir baudžiamosios teisės šaltiniai 1918 m. atkūrus Lietuvos nepriklausomybę

Nuo XIX amžiaus vidurio Lietuvos teritorijoje buvo taikomi Rusijoje galioję įstatymai. Visų pirma 1845 metų Rusijos baudžiamieji nuostatai, kuriuos iš pat pradžių sudarė 2224, o vėliau, 1857 m. papildžius, - net 2304 straipsniai. Tai buvo sudėtingos rubrikacijos (dalis – skyrius – skirsnis – poskyris) baudžiamasis įstatymas, įtvirtinęs 11 bausmių rūšių, 37 bausmių laipsnius ir formas.

Antrasis aktas, kuris reguliavo baudžiamąją atsakomybę už nesunkius nusikaltimus, buvo Nuostatai apie taikos teisėjų skiriamas bausmes, priimti 1864 metais. Be to atskirais statutais reglamentuota kariškių baudžiamoji atsakomybė.¹⁸

Tačiau tokia teisės aktų įvairovė, vyravusi gana ilgą laiką, buvo apjungta į vieną teisės aktą, t.y. 1903 metais patvirtintą Baudžiamąjį statutą, kuriame vietoj žodžių „Rusija“ įrašyta „Lietuva“, ir kuris galiojo visoje Lietuvos teritorijoje, išskyrus Klaipėdos kraštą. Jame įtvirtintas nuostatas buvo numatyta palaipsniui įvesti visoje Rusijos teritorijoje, nors iki 1909 buvo įvesta tik dalis skyriaus, numatančio atsakomybę už valstybinius nusikaltimus, skyrius apie religinius nusikaltimus ir keletas straipsnių iš kitų skyrių.

1918 m. paskelbus Lietuvos nepriklausomybę nebuvo parengtas ir priimtas savas Baudžiamasis kodeksas, nes 1919 metų sausio 16 dienos Valstybės Tarybos Prezidiumo ir

¹⁸A. Abramavičius, A. Čepas, A. Drakšienė, J. Nocius, V. Pavilionis, J. Prapiestis, G. Švedas. Baudžiamoji teisė. Bendroji dalis. Vilnius: Eugrimas, 1998, p. 73.

Teisingumo ministro aktu įteisintas 1903 metų Rusijos baudžiamojo statuto (toliau – Statutas) galiojimas, kuris ir buvo pagrindinis, bet, žinoma, ne vienintelis, baudžiamosios teisės šaltinis per visą tarpukario nepriklausomos Lietuvos gyvavimo periodą.

Pagal kontinentinėje Europoje susiklosčiusias tradicijas Statutą sudarė vienas skyrius, skirtas baudžiamųjų įstatymų bendrajai daliai, ir 35 Specialiosios dalies skyriai.¹⁹

Bendrojoje dalyje pateikta nusikaltimo sąvoka, nustatytas baudžiamųjų įstatymų galiojimas laike ir teritorijoje, aptartos kaltės formos, nusikaltimo padarymo stadijos, bendrininkavimo klausimai, bausmių rūšys, atsakomybę lengvinančios ir sunkinančios aplinkybės.

Statute įtvirtinta formalioji nusikaltimo sudėtis. Numatyta, kad nusikaltimu laikoma kiekviena veika, kurią tuo metu draudžia baudžiamieji įstatymai ir už kurią nustatyta bausmė. Drausta taikyti analogiją. Patys nusikaltimai skirstyti į didžiuosius nusikaltimus, nusikaltimus ir nusižengimus. Didžiuoju nusikaltimu buvo laikoma veika, už kurią baudė sunkių darbų kalėjimu ir mirties bausme. Nusikaltimu laikė veiką, už kurią baudė paprastu kalėjimu, o nusižengimu laikyta veika, už kurią baudė areštu arba bauda.

Nusikaltimu nebuvo pripažįstamos veikos padarytos:

- 1) atsitiktinai, kai žmogus negalėjo numatyti arba nuspėti įvykio;
- 2) vykdant įstatymą ar įsakymą, kurį davė valdžia, neperžengdama savo įgaliojimų ir laikydamasis nustatytų taisyklių, jeigu įsakymas nebuvo aiškiai nusikalstamas;
- 3) gelbstint savo paties ar kito asmens gyvybę, esant grasinimui, neteisėtai prievartai ar kitai priešasčiai, kurios kitu būdu nebuvo galima pašalinti.

Būtinoji gintis, kai reikėjo gintis nuo neteisėto pasikėsینimo prieš asmenį ar turtą, buvo pagrindas atleisti nuo baudžiamosios atsakomybės.

Statutas taikytas tiek Lietuvos piliečiams, padariusiems nusikaltimus Lietuvos teritorijoje ar užsienyje, jeigu jie turėjo eksteritorialumo teisę, tiek svetimšaliams už nusikaltimus, padarytus Lietuvoje, kai nusikaltimas buvo ypač didelis arba svetimšalis bandė pažeisti Lietuvos piliečių teises, padaryti žalą išdo turtui ar pelnui.

Nepakaltinamumo pagrindu galėjo būti nesubrendimas, liga ir buvimas be sąmonės. Nepakaltinamu pripažįstamas asmuo, negalėjęs numatyti daromo nusikaltimo padarinių arba valdyti savo elgesio dėl sveikatos sutrikimo, netekęs sąmonės arba būdamas nesubrendęs. Už nužudymą, kūno sužalojimą, išžaginimą, padegimą ar kėsinimąsi padaryti šiuos nusikaltimus asmuo būtinai

¹⁹A. Abramavičius, A. Čepas, A. Drakšienė, J. Nocius, V. Pavilionis, J. Prapiestis, G. Švedas. Baudžiamoji teisė. Bendroji dalis. Vilnius: Eugrimas, 1998, p. 76.

siųstas į ligoninę.²⁰ Vaikai iki 10 metų amžiaus, o asmenys nuo 10 iki 17 metų, negalėję numatyti savo veikos padarinių ir reikšmės arba valdyti savo elgesio, laikyti taip pat nepakaltnamais.

Buvo dvi kaltės formos: tyčia ir neatsargumas. Tyčia, kai norėta atlikti veiką ir sąmoningai leista tam įvykti. Esant neatsargumui, asmuo nenumato, nors galėjo arba turėjo numatyti, ar matė padarinius, bet tikėjosi jų išvengti.

Statute aptartas ir bendrininkavimo institutas. Bendrininkais laikyti asmenys, kurie susitarę arba žinodami darė kartu nusikaltimą:

- 1) patys tiesiogiai nusikalte arba dalyvavę darant nusikaltimą;
- 2) kurstę kitą bendrininku;
- 3) buvę padėjėjais, parūpinę priemonių, šalinę kliūtis arba padėję padaryti nusikaltimą patarimu, pasižadėjimu nekliudyti jį daryti arba nuslėpti.

Vykdytojai baudžiami visada, o kurstytojai ir padėjėjai, tik įstatymo numatytais atvejais. Nebuvo baudžiami bendrininkai, atsisakę dalyvauti darant nusikaltimą ir ėmęsi visų priemonių neleisti jo padaryti.

Statute detalčiai numatyti nusikaltimo senaties terminai:²¹

- 1) jei nuo nusikaltimo padarymo dienos iki baudžiamosios bylos iškėlimo praėjo: įvykdžius didįjį nusikaltimą, už kurį įstatyme numatyta mirties bausmė – 15 metų, įvykdžius kitokį didįjį nusikaltimą – 10 metų, padarius nusikaltimą – 3 metai ir nusižengimą – 1 metai;
- 2) jei nuo sunkaus didžiojo nusikaltimo ar nusikaltimo įvykdymo iki nuosprendžio priėmimo praėjo dvigubai, o nuo nusižengimo padarymo dienos praėjo trigubai tiek laiko, kiek nurodyta pirmajame punkte;
- 3) jeigu nuo nuosprendžio priėmimo dienos iki jo vykdymo pradžios baigėsi antrame punkte nurodyti terminai, skaičiuoti pagal teismo nuosprendžiu paskirtos bausmės laiką.

Kalbant apie Statuto Specialiąją dalį, tai ją sudarė daugiau nei 600 straipsnių. Statutas savarankiškuose skyriuose numatė tokius nusikaltimus kaip sąmyšis, dvikovos, ištvirkavimas, paslapčių paskelbimas, sukčiavimas, asmens įžeidimas ir kiti. Reikia pastebėti, kad Statute įdomus įtvirtintų nusikaltimų eiliškumas, nes pradžioje yra skyriai, skirti apsaugoti valstybės ir valstybės institucijų interesus, toliau aprašomi nusikaltimai viešajai tvarkai, visuomenės rimčiai, o tik po to nustatoma atsakomybė už nusikaltimus gyvybei, sveikatai, turtui.

²⁰ S.Vansevičius. Lietuvos baudžiamoji teisė ir procesas 1919 – 1940 metais. Mokomoji priemonė – Vilnius: Justitia, 1996, p. 13 p.

²¹ Ibid., p. 27.

Iš valstybinių nusikaltimų daugiausia dėmesio skirta ginkluoto sukilimo, valstybės galios silpninimo, šnipinėjimo, pagalbos priešui teikimo veikoms. Pavyzdžiui, už priklausymą slaptosioms organizacijoms numatyta iki 8 metų sunkių darbų kalėjimo bausmė. Nusikaltimu žmogaus sveikatai buvo laikomas žmonių gydymas, neturint gydytojo pasirengimo. Jei tai daryta už atlyginimą, bet nestipriais vaistais, grėsė iki 3 mėnesių arba iki 1500 litų bauda. Vaistininkus, davusius vaistų ne pagal gydytojo receptą arba be recepto, taip pat per apsirikimą ne tuos vaistus, baudė iki 1500 litų bauda. Nemažai dėmesio Statute skirta šeiminiais nusikaltimams. Pirmiausiai buvo baudžiama už prievartinę santuoką. Susituokęs smurtu, grasindamas nužudyti, sužaloti būsimąjį sutuoktinį ar jo šeimos narį, asmuo gaudavo iki 8 metų sunkių darbų kalėjimo ir pan.

Statuto tam tikros nuostatos vis kas keli metai buvo papildomos naujomis, tai iš viso pripažįstamos negaliojančiomis. Tarkim, 1920 m. gruodžio 21 d. papildytas ir pakeistas Baudžiamojo statuto 8 straipsnis už geležinkelio, telegrafo, telefono, susisiekimo priemonių, karinių medžiagų grobimą ir pasisavinimą karo metu arba esant karinei padėčiai, numatant atsakomybę nuo 4 metų sunkių darbų kalėjimo iki mirties bausmės. Be to, baudžiamasis statutai buvo papildomas ir Lietuvos baudžiamaisiais įstatymais.

Ginant Lietuvos valstybės interesus reikšmės turėjo ir kiti teisės aktai, kaip antai 1919 m. vasario 7 d. Ministrų kabineto patvirtinti „Ypatingi valstybės saugumo įstatymai“, kurie numatė karinės padėties vietovėse bausti mirties bausme už tokius nusikaltimus:

- 1) pasirengimą ir bandymą sukilti ginklu ir už ginkluotą sukilimą prie Lietuvos valstybės;
- 2) kariuomenės kurstymą prieš Lietuvos valstybę;
- 3) susisiekimo priemonių gadinimą;
- 4) karinių medžiagų sandėlių gadinimą;
- 5) šnipinėjimą ir pagalbos priešui pinigais, maistu, pašaru, ginklais, arkliais ir pan. teikimą;
- 6) nusikaltimą asmens gyvybei, plėšikavimą;
- 7) ginklų slėpimą, nešiojimą ir laikymą be valdžios leidimo;
- 8) pasipriešinimą veiksmu einančiam pareigas valdininkui, jeigu jis sužeistas arba padegtas jo butas²².

Šis įstatymas 1938 m. buvo pakeistas nauju, labiau detalizuotu „Tautai ir valstybei saugoti įstatymu“²³, įtvirtinusi iš esmės visus valstybinius nusikaltimus: antivalstybinė agitacija,

²² Laikinosios Vyriausybės žinios. 1919, Nr. 8.

²³ Žin., 1938, Nr. 437 – 3044.

kenkimas, susidėjimas su užsienio organizacijomis, kurių veikla uždrausta Lietuvoje ir kt.²⁴ Jis aiškiai riboja ir pažeidė konstitucines piliečių teises ir laisves.

Taip pat Lietuvoje galiojo ir 1869 metų Rusijos imperijos karinis baudžiamasis statutas. Jame buvo pakeisti 120-140 straipsniai, o jam 1920 m. vasario 6 d. jam papildyti išleistas „Kariškių baudžiamasis įstatymas dėl karo tarnybos vengimo“. Be to galiojo ir Laikinasis kariuomenės teismo, Karo lauko teismo ir Pulko teismo įstatymai²⁵. Pavyzdžiui, Karo lauko teismai buvo skirti „greitai teisti svarbiems nusikaltėliams, kurių nusikaltimas yra visiškai aiškus ir nereikalauja didelio tardymo“.²⁶

Reikia pažymėti, kad šalia baudžiamąjo statuto ir minėtų įstatymų, Lietuvoje galiojo ir kiti baudžiamąjo pobūdžio teisės aktai, t.y. Klaipėdos krašte buvo taikomas Vokietijos 1871 metų baudžiamasis kodeksas, šalia kurio galiojo Klaipėdos seimelio priimti papildomi baudžiamieji įstatymai.

2.4. Baudžiamieji įstatymai galioję 1940 – 1990 metais

Sovietų Sąjungai 1940 m. birželio 15 d. okupavus Lietuvą, jau rugpjūčio mėnesį buvo iš dalies pakeisti tam tikri Baudžiamąjo statuto straipsniai, o 1940 m. lapkričio 6 d. Lietuvos TSR Aukščiausios Tarybos Prezidiumo „prašymu“, TSRS Aukščiausios Tarybos Prezidiumas priėmė įsaką „Dėl laikino taikymo RTFSR baudžiamųjų, civilinių ir darbo įstatymų Lietuvos, Latvijos ir Estijos teritorijoje“. Šio įsako 3 straipsnis nustatė, kad „traukimas baudžiamajon atsakomybėn už nusikaltimus, padarytus Lietuvos, Latvijos ir Estijos teritorijoje iki įvedimo jose tarybų valdžios, taip pat pabaigimas ir perdavimas pagal priklausomybę tardymo ir teismo bylų, iškeltų atitinkamų Lietuvos, Latvijos ir Estijos organų iki įvedimo jose tarybinės valdžios, turi būti vykdomos pagal RTFSR baudžiamąjį kodeksą“.²⁷ Taip buvo įteisintas grįžtamasis baudžiamųjų įstatymų galiojimas ir numatyta baudžiamoji atsakomybė už politinius nusikaltimus.

RTFSR baudžiamąjį kodeksą sudarė Bendroji ir Ypatingoji dalis. Bendrojoje dalyje buvo nurodyti RTFSR baudžiamųjų įstatymų uždaviniai, veikimo ribos, bendrieji baudžiamosios politikos pradai, lygtinis nuteisimas ir kt. Pavyzdžiui, bendrųjų baudžiamosios politikos pradų 6 straipsnyje pasakyta, kad „visuomenei pavojingu laikomas kiekvienas veiksmas ar neveikimas,

²⁴ A. Abramavičius, A. Čepas, A. Drakšienė, J. Nocius, V. Pavilionis, J. Prapiestis, G. Švedas. Baudžiamoji teisė. Bendroji dalis. Vilnius: Eugrimas, 1998, p. 77.

²⁵ Vyriausybės žinios. Nr. 5, 8, 10, 23, 250, 273, 428, 459, 463.

²⁶ V. Andriulis, M. Maksimaitis, V. Pakalniškis, A. Šenavičius. Lietuvos teisės istorija. Vilnius: Justitia, 2001, p. 427.

²⁷ A. Abramavičius, A. Čepas, A. Drakšienė, J. Nocius, V. Pavilionis, J. Prapiestis, G. Švedas. Baudžiamoji teisė. Bendroji dalis. Vilnius: Eugrimas, 1998, p. 78.

nukreiptas prieš Tarybinę santvarką arba pažeidžias teisinę tvarką, Darbininkų ir Valstiečių valdžios nustatytą pereinamajam į komunistinę santvarką laikotarpiui“. Daugelyje straipsnių galima rasti ir įdomių suformuotų pastabų, t.y. išlygų iš taisyklių, kaip antai, 11 straipsnio pirmoje pastraipoje kalbama apie teisminės pataisos pobūdžio socialinės gynybos priemonės, kurios „negali būti taikomos asmenims, padariusiems nusikaltimų chroniškos psichinės ligos ar laikino psichinės veiklos sutrikimo ar kitokioje liguistojė būklėje, jei šie asmenys negalėjo suprasti savo savo veiksmų reikšmės ar jų valdyti, taip pat ir tiems asmenims, kurie nors ir veikė psichinės pusiausvyros būklėje, tačiau iki nuosprendžio padarymo momento susirgo psichine liga“, o antroje to paties straipsnio pastraipoje jau pateikiama pastaba, kad „šio straipsnio veikimas neapima asmenų, kurie padarė nusikaltimą būdami girti“. Buvo numatytos ir specifinės „teisminės pataisos pobūdžio gyvos priemonės“ (20 straipsnis): paskelbimas darbo žmonių prieš su sąjunginės respublikos ir tuo pat TSR Sąjungos pilietybės atėmimu ir privalomu ištemimu už TSR Sąjungos ribų; laisvės atėmimas pataisos darbų stovyklose tolimosiose TSR Sąjungos vietovėse; viešas papeikimas, politinių ir atskirų pilietinių teisių atėmimas bei kt.

Tuo tarpu Ypatingąją dalį sudarė dešimt skyrių, kuriuose įtvirtintos valstybinių, kitokių valdymo tvarkai, pareigybinių (tarnybinių), turtinių, karinių, ūkinių nusikaltimų sudėtys. Pavyzdžiui, 109 straipsnyje pasakyta, kad „piktnaudžiavimas valdžia ar tarnybine padėtimi, t.y. tokie pareigūno veiksmai, kuriuos jis galėjo padaryti tikrai dėl savo tarnybinės padėties ir kurie, tarnybiniu atžvilgiu nebūdami būtini, sukėlė aiškių taisyklingo įstaigos ar įmonės darbo sutrikdymą, arba padarė jei turtinės žalos, arba sukėlė viešosios tvarkos sutrikdymą <...> užtraukia laisvės atėmimą ne trumpesniam kaip šešių mėnesių laikui“. Pati straipsnių struktūra vyravo sudėtinga, nes nusikaltimų sudėtys buvo aprašytos plačiai, nors gana nuosekliai ir logiškai.

Lietuvą okupavus fašistinei Vokietijai, vėl keitėsi teisinė bazė. Lietuvoje vėl taikyti nepriklausomos Lietuvos įstatymai, išskyrus tam tikras išimtis, t.y. vokiečius ir žydus, kuriems Lietuvos įstatymai negaliojo. Kariuomenė ir policija galėjo pati bausti bet kurį Lietuvos gyventoją, apeidama Lietuvos teismus, nes nustatyta kariuomenės ir policijos pirmenybė prieš lietuviškus teismus.

Sovietinei armijai išstūmus vokiečių armiją iš Lietuvos teritorijos buvo pratęstas Rusijos Federacijos baudžiamojo kodekso galiojimas. Tačiau šis kodeksas galiojo palyginti ne ilgą laiką tarpą, nes 1961m. birželio 26 d. LTSR Aukščiausioji Taryba priėmė LTSR baudžiamąjį kodeksą²⁸ (toliau – LTSR BK).

²⁸ Žin., 1961, Nr. 18-147.

Tai buvo susistemintas įstatyminis aktas, kuriame nustatyta, kokios visuomenei pavojingos veikos laikomos nusikaltimu ir kokios bausmės skiriamos už jų padarymą, atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės pagrindai bei sąlygos, priverčiamųjų auklėjamojo pobūdžio priemonių asmenims, padariusiems pavojingas veikas, taikymo tvarka²⁹. Naujajį kodeksą sudarė Bendroji dalis (61 straipsnis) ir Ypatingoji dalis (221 straipsnis).

Bendrojoje dalyje apibrėžti ir sukonkretinti tokie institutai kaip baudžiamosios atsakomybės pagrindai, nepilnamečių atsakomybė, būtinoji gintis, būtinasis reikalingumas, bendrininkavimas, savanoriškas atsisakymas nuo nusikaltimo padarymo, slėpimas, nepranešimas ir kt. Gana detaliai aptarti bausmių skyrimo klausimai. LTSR BK 21 straipsnio 1 dalyje numatyta, kad kriminalinė bausmė yra valstybės prievartos priemonė, skiriama teismo apkaltinamuoju nuosprendžiu asmeniui, padariusiam nusikaltimą, ir apribojanti nuteistojo teises bei laisves visuomenės interesais. Pagrindinės bausmės vyravo keturios, t.y. mirties bausmė, laisvės atėmimas, pataisos darbai be laisvės atėmimo, bauda. Kartu su pagrindinėmis galėjo būti skiriamos papildomos bausmės: turto konfiskavimas, bauda. Reglamentuota bendra bausmių skyrimo tvarka, atsakomybę lengvinančios ir sunkinančios aplinkybės, atleidimo nuo bausmės ir baudžiamosios atsakomybės atvejai, pavyzdžiui, 52 straipsnyje kalbama apie atleidimą nuo baudžiamosios atsakomybės ir bausmės ir bylos perdavimą draugiškajam teismui.

Numatyta, kad pagal baudžiamuosius įstatymus atsako asmenys, kuriems prieš padarant nusikaltimą yra suėję šešiolika metų, išskyrus LTSR BK 11 straipsnio 2 dalyje įtvirtintą išimtį, kai už tam tikrus nusikaltimus, pavyzdžiui, piktybinį ar itin piktybinį chuliganizmą, atsako ir asmenys, sulaukę keturiolikos metų amžiaus.

Ypatingojoje dalyje ginami gėriaai išdėstyti tokia tvarka: pirmiausia aptarti nusikaltimai valstybei ir jos valdomam turtui, o tik po to žmogaus gyvybei, sveikatai, viešajai tvarkai, privačiai nuosavybei ir pan. Toks prioritetas ginamų gėrių išdėstymas atsispindėjo ir skiriamų sankcijų už jų padarymą griežtumu, t.y. sankcijos už nusikaltimus valstybei ir visuomeniniai nuosavybei buvo akivaizdžiai griežtesnės negu už tas pačias veikas, padarytas asmeninei nuosavybei.

Daugiausiai vyravo laisvės atėmimo bausmė. Baudžiamoji atsakomybė numatyta už įvairius nusikaltimus. Kriminalizuotos net tokios veikos, už kurias skirti laisvės atėmimo bausmę, manau, nebuvo tikslinga, pavyzdžiui, 210 straipsnyje įtvirtinta, kad asmuo už išradimų ar atradimų, kurie nėra valstybinė paslaptis, pareiškimą arba perdavimą į užsienį, pažeidžiant nustatytą tvarką, baudžiamas laisvės atėmimu iki trejų metų.

²⁹ Autorių kolektyvas. Namų advokatas. Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras, 2002, p. 122.

Įdomu tai, kad LTRS BK nuostatos buvo vis „tobulinamos“. Pakeitimai buvo orientuoti į tam tikrų socialinių grupių interesų gynimą. Ypač daug pakeitimų padaryta Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo 1982 gruodžio 30 d. įsaku „Dėl turtinių bausmių platesnio taikymo“. Griežčiausios bausmės, tarp jų ir mirties bausmė, buvo taikoma už vadinamuosius valstybinius nusikaltimus, nusikaltimus sovietinei nuosavybei. Nustatyta nemažai naujų nusikaltimo sudėčių: atsakomybė už neteisėtą karatė mokymą, prekybos taisyklių pažeidimą, neteisėto atlyginimo iš piliečių gavimą už atliktus darbus, susijusius su gyventojų aptarnavimu, neteisėtą benzino ar kitų degalų ar tepalų išdavimą ir kita³⁰. Nors apskritai baudžiamųjų įstatymų taikymas neretai buvo ribotas, nes nei vienas regionas nenorėjo, kad nusikalstamumas ryškiai išaugtų (nors jo augimas faktiškai buvo per visą okupacijos laikotarpį)³¹.

2.5. Baudžiamųjų įstatymų reforma atkūrus Lietuvos nepriklausomybę

1990 m. kovo 11 d. atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, vyko intensyvus baudžiamųjų įstatymų keitimas bei tobulinimas. Tai vyko dviem etapais: pakeičiant ir papildant sovietiniu laikotarpiu (1961 m.) priimtą LTSR BK, kuris buvo pavadintas Lietuvos Respublikos baudžiamuoju kodeksu (toliau – BK), ir sudarant darbo grupę, kuri rengė naujo Lietuvos Respublikos BK projektą. Tokių veiksmų atlikimą sąlygojo tai, kad daugelis minėto kodekso normų neatitiko pasikeitusio gyvenimo reikalavimų ir negynė Lietuvos valstybės saugumo, konstitucinės tvarkos, valstybės stabilumo, visuomenės narių gerovės ir pan.

Galiojančio 1961 m. BK normos buvo keičiamos trimis kryptimis:

- 1) keičiant kai kurių sąvokų turinį, jų prasmę, nusikaltimo sudėčių požymius, kvalifikuojančius požymius ir sankcijas. Tokio pobūdžio pakeitimų buvo padaryta beveik visuose kodekso Bendrosios ir Specialiosios dalių skirsniuose;
- 2) kriminalizuojant veikas, atsižvelgiant į visuomenėje vykstančius sparčius pokyčius, ypač susijusius su perėjimu prie naujų ūkininkavimo santykių, naujas pasireiškusias nusikalstamumo formas, ratifikuotas tarptautines sutartis (konvencijas), pagaliau ir į tam tikrų pavojingų veikų paplitimą;

³⁰ V. Andriulis, M. Maksimaitis, V. Pakalniškis, A. Šenavičius. Lietuvos teisės istorija. Vilnius: Justitia, 2001, p. 483.

³¹ A. Abramavičius, A. Čepas, A. Drakšienė, J. Nocius, V. Pavidonis, J. Prapiestis, G. Švedas. Baudžiamoji teisė. Bendroji dalis. Vilnius: Eugrimas, 1998, p. 82.

- 3) kai kurias veikas dekriminalizuojant. Jau antrą dieną po nepriklausomybės atkūrimo, remiant Lietuvos jaunimo atsisakymą karinės tarnybos sovietinėse ginkluotose pajėgose, buvo pripažinti netekusiais galios Baudžiamojo kodekso straipsniai, numatantys atsakomybę už eilinio šaukimo į tikrąją karo tarnybą vengimą, karo prievolinko vengimą karinės įskaitos, taip pat atlikti mokomuosius ar patikrinimo pratimus.³²

Pažymėtina, kad nuo Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo, pavyzdžiui, iki 1994 m. senasis BK keistas apie 90 kartų. Įdomūs pakeitimai padaryti 1993 m. birželio 10 d. įstatymu, nes numatyta baudžiamoji atsakomybė už vyro lytinį santykiavimą su vyru. Tačiau esminis šio BK koregavimas įvyko Lietuvos Seimo 1994 m. liepos 19 d. priimtu įstatymu³³. Svarbiausi iš jų:

- 1) Naujai suformuota baudžiamųjų įstatymų paskirtis – pagal naująją 1961 m. BK 1 straipsnio redakciją jie skirti:
 - uždrausti veikas, kurios daro esminę žalą asmens, valstybės ar visuomenės interesams arba kelia grėsmę, kad tokia žala gali atsirasti;
 - tiksliai apibrėžti, kokios veikos pripažįstamos nusikaltimais;
 - nustatyti nusikaltimų pavojingumo pobūdį ir laipsnį ir juos atitinkančias bausmes;
 - saugoti, grasinant kriminalinėmis bausmėmis, asmenis ir visuomenę nuo nusikalstamų kėsinių ir nustatyti pagrindus, kuriais remiantis baudžiami nusikalte asmenys, norint juos pataisyti.
- 2) Pakeista bausmių sistema:
 - panaikintos bausmės: viešas papeikimas, nutrėmimas, ištrėmimas, atleidimas iš pareigų bei karinio ar specialaus laipsnio atėmimas;
 - padidintas laisvės atėmimo laikas iki dvidešimties metų tais atvejais, kai neatlikus bausmės padaromas naujas nusikaltimas;
 - baudos dydis nustatomas pagal minimalų gyvenimo lygį (MGL): bauda, kaip pagrindinė bausmė, gali būti skiriama nuo 10 MGL iki 500 MGL, kaip papildoma – nuo 3 MGL iki 250 MGL.
- 3) Bendroji dalis papildyta svarbiomis visiškai naujomis nuostatomis:
 - nustatytos nusikaltėlių išdavimo sąlygos;

³² V. Andriulis, M. Maksimaitis, V. Pakalniškis, A. Šenavičius. Lietuvos teisės istorija. Vilnius: Justitia, 2001, p. 527.

³³ Žin., 1994, Nr. 60.

- įteisinta nauja aplinkybė, šalinanti baudžiamąją atsakomybę, - pagal baudžiamuosius įstatymus neatsako asmuo, kuris būdamas antraeiliumi organizuotos grupės ar nusikalstamo susivienijimo nariu, dalyvavo grupės ar susivienijimo daromuose nusikaltimuose, tačiau teisėsaugos organams suteikė vertingos informacijos, kuria remiantis buvo užkirstas kelias organizuotos grupės ar nusikalstamo susivienijimo veiklai arba jo nariai buvo patraukti baudžiamojon atsakomybėn;
- įtvirtinta nauja bausmės švelninimo nuostata- bausmės skyrimas visiškai pripažinus savo kaltę.

4) Specialioje dalyje vienos veikos buvo dekriminalizuotos, kitos, priešingai, pripažintos nusikalstamomis.

Netekusiais galios pripažinti straipsniai, kurie įtvirtino nutrėmimo ir ištrėmimo bausmes, atsakomybę už viešąjį papeikimą, priverčiamųjų medicinos pobūdžio priemonių, taikymą alkoholikams ir narkomanams, taip pat atsakomybę už viešąjį papeikimą, užsikrėtimo venerine liga šaltinio slėpimą, ūkinius, pareiginius nusikaltimus, piktybinį administracinės priežiūros taisyklių pažeidimą, valkatavimą ar elgetavimą arba kitokią parazitiniį gyvenimą, transporto priemonių nuvaramą ir pan. Tuo tarpu vengimas išlaikyti tėvus, atsisakymas priimti į darbą arba atleidimas iš darbo nėščios moters ar žindančios moters, įžeidimas valdžios ar visuomenės atstovo, jūrų telegrafo kabelio sužalojimas dėl neatsargumo, laivo kapitono nepranešimas savo laivo pavadinimo ir kitų žinių, nesuteikimas pagalbos, susidūrus laivams ir kitos veikos pripažintos nusikalstamomis.

Vyko intensyvus ir nepanaikintų BK teisės normų pakeitimas. Vieni straipsniai buvo papildomi naujomis dalimis ar punktais, kiti naujomis redakcijomis. Už vienus nusikaltimus bausmės buvo griežtinamos, už kitus švelninamos, pavyzdžiui, 1995 m. liepos 4 d. įstatymu „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso pakeitimo ir papildymo“³⁴ sugriežtinta 314 straipsnio, įtvirtinančio atsakomybę už paskolos panaudojimą ne pagal paskirtį, sankciją, t.y. dviejų metų laisvės atėmimo terminas pakeistas keturių metų laisvės atėmimo bausme.

Taigi, kai kuriais pakeitimais ir papildymais BK buvo iš esmės reformuotas: atsisakyta sovietinių ideologinių neteisinių nuostatų, normų, kurios negalėjo būti taikomos pasikeitus tarptautinėms, politinėms, ekonominėms, socialinėms ir kitoms Lietuvos egzistavimo sąlygoms.

Galutinis taškas radikalių reformų virtinėje buvo padėtas 2003 gegužės 1 d., kai įsigaliojo naujasis BK, kuris buvo parengtas remiantis atitinkamų Europos Sąjungos ir kitų tarptautinių teisės aktų nuostatomis bei atsižvelgiant į Europos Žmogaus Teisių Teismo praktiką, Lietuvos

³⁴ Žin., 1995, Nr. 59-1477.

Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudenciją, įvertinta šiuolaikinių demokratinių valstybių praktika baudžiamosios teisės srityje. Apie tai plačiau šio darbo 3.1.3. dalyje.

3. Lietuvos baudžiamosios teisės galiojantys šaltiniai (sistema)

Baudžiamosios teisės šaltinių sistema, tai mokslinė ir logiška tarpusavyje susijusių baudžiamosios teisės šaltinių visuma, kurios struktūra priklauso nuo kiekvienos valstybės teisės sistemos. Antai egzistuoja dvi stambios teisės sistemos:

- 1) bendrosios teisės (Anglosaksų);
- 2) kontinentinė (Romanų - germanų).

Pirmoji teisės sistema susiformavo XII-XIII amžiuje. Svarbiausiu ir pagrindiniu teisės šaltiniu čia pripažįstamas teisminis precedentas, kuriam būdingas tikslumas ir lankstumas. Dėl įstatymo vienodos nuomonės nėra, jis traktuojamas įvairiai, nors pagal klasikinę teoriją, jis vaidina gana mažą vaidmenį ir paprastai apsiriboja tik precedento sukurtos teisės papildymu ir koregavimu. Be to teigiama, kad įstatymas nėra natūrali teisės išraiškos forma ir jis galutinai inkorporuojamas į teisės sistemą tik po to, kai jį išaiškina ir taiko teismai. Teisė nėra kodifikuota. Pagal hierarchiją po teismo precedento ir įstatymo toliau eina paprotys, kuris laikomas bendrosios teisės sistemos dalimi tik tada, kai įrodoma, kad jis egzistavo ilgą laiką, jam visuotinai pritarta bei jis nėra atmestas. Kartu toks paprotys turi būti protingas, reikšmingas ir neprieštarauti kitiems papročiams. Teisės šaltiniu taip pat yra ir tradicija, savo svarba prilygstanti papročiams.

Tuo tarpu antroji sistema atsirado žemyninėje Europoje ir yra labiausiai paplitusi pasaulyje. Pagrindiniais teisės šaltiniais laikomas - įstatymas, kaip parlamento priimtas teisės aktas, turintis aukščiausią teisinę galią, ir poįstatyminiai teisės aktai. Valstybėje priimta konstitucija – šaltinių hierarchijos viršūnėje. Priešingai bendrosios teisės sistemos valstybėse, kur teisės šaltiniai sudaro dažniausiai vientisą sistemą, čia skiriami dar ir „šalutiniai“ (antriniai) teisės šaltiniai, t.y. teismo precedentas, doktrina ir pan. Nors kategoriškai pasakyti, kad taip ir ne kitaip yra visose šios teisės sistemos valstybėse, negalima. Dažnai vyrauja mišri sistema, turinti tiek bendrosios, tiek kontinentinės teisės bruožų.

Taigi, priklausomai nuo valstybėje susiformavusios teisės sistemos ir jos šaltinių teisinės galios, teisės šaltinius, bendra prasme, galima rūšiuoti į:

- 1) Bendrosios teisės tradicijos valstybėse:
 - rašytinius (precedentas, įstatymas);

- nerašytinius (papotys, tradicija).

1) Kontinentinės teisės valstybėse:

- pirminius (konstitucija, įstatymas, poįstatyminiai teisės aktai);
- antrinius (precedentas, doktrina ir kt.).

Žinoma, teisės teorija galima rasti ir kitokių teisės šaltinių klasifikavimo kriterijų, pavyzdžiui, pagal šaltinio atsiradimo pagrindus, apibrėžtumo laipsnį ir pan., tačiau baudžiamosios teisės prasme, atsižvelgiant ir į tai, kad Lietuva labiau priskiriama prie kontinentinės teisės valstybių, aktualiausias šaltinių skirstymas yra į pirminius ir antrinius.

3.1. Pirminiai baudžiamosios teisės šaltiniai

Pirminiai baudžiamosios teisės šaltiniai – tai teisės aktai, kuriais baudžiamojoje teisėje vadovaujama tiesiogiai. Kadangi Lietuvoje, kaip ir daugelyje kitų valstybių, baudžiamosios teisės normos yra kodifikuotos, pagrindiniu baudžiamosios teisės šaltiniu laikomas Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas³⁵. Tačiau vienas įstatymas – kodeksas – visų klausimų, kurie susiję su baudžiamąja teise, reglamentuoti negali, todėl tenka vadovautis ir kitų šaltinių nustatytomis taisyklėmis. Suprantama, tai nereiškia, kad galima, pavyzdžiui, esant baudžiamųjų teisinių santykių reguliavimo spragai taikyti analogiją, nes tai, atsižvelgiant į baudžiamosios teisės, kaip teisės šakos specifiką, draudžiama daryti.

Taigi Lietuvos baudžiamojoje teisėje galima išskirti šiuos pirminius baudžiamosios teisės šaltinius:

- 1) Lietuvos Respublikos Konstitucija;
- 2) tarptautinės sutartys;
- 3) baudžiamieji įstatymai;
- 4) malonės tvarką nustatantys Lietuvos Respublikos Prezidento dekretai;
- 5) Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimų rezoliucinė dalis.

3.1.1. Lietuvos Respublikos Konstitucija

Konstitucijai kiekvienos valstybės teisinėje sistemoje tenka ypatinga viena, nes tai yra ne tik „pagrindinis, aukščiausiajį teisinę galią turintis valstybės norminis teisės aktas, įtvirtinantis valstybės

³⁵ V. Piesliakas. Lietuvos baudžiamoji teisė. Pirmoji knyga. Vilnius: Justitia, 2006, p. 14.

ir visuomenės valdžios sudarymo pagrindus³⁶, bet ir tiesioginio taikymo aktas. Tai reiškia, kad joje įtvirtintomis normomis reikia ir galima tiesiogiai vadovautis baudžiamojoje teisėje. Be to, Konstitucija, būdama savo teisine galia viršesnė už visus kitus teisės aktus teikia pagrindą teisės sistemos hierarchijai³⁷. Todėl ji yra svarbiausias teisės šaltinis, kuris įtakoja visą teisėkūros procesą bei įpareigoja įstatymų leidėją ir kitus teisėkūros subjektus sureguliuoti svarbiausius valstybės visuomeninius santykius laikantis jos nustatytų reikalavimų. Taigi būdama teisinės sistemos pagrindas, Lietuvos Respublikos Konstitucija³⁸ yra visų teisės šakų, kartu ir baudžiamosios teisės, šaltinis.

Baudžiamosios teisės požiūriu reikšmingiausi Konstitucijoje numatyti principai ir nuostatos:

- 1) įstatymo nežinojimas neatleidžia nuo atsakomybės (7 str. 3 d.);
- 2) žmogaus teisės ir laisvės yra prigimtinės (18 str.);
- 3) teisę į gyvybę saugo įstatymas (19 str.);
- 4) žmogaus laisvė neliečiama (20 str. 1 d.);
- 5) žmogaus orumą gina įstatymas (21 str. 2 d.);
- 6) privatus gyvenimas neliečiamas (22 str. 1 d.);
- 7) nuosavybė neliečiama (23 str. 1 d.);
- 8) būstas neliečiamas (24 str. 1 d.);
- 9) laisvė reikšti įsitikinimus ir skleisti informaciją nesuderinama su nusikalstamais veiksmais – tautinės, rasinės, religinės ar socialinės neapykantos, prievartos bei diskriminacijos kurstymu, šmeižimu ir dezinformacija (25 str. 4 d.);
- 10) žmogaus įsitikinimais, praktikuojama religija ar tikėjimu negali būti pateisinamas nusikaltimas ar įstatymų nevykdymas (27 str.);
- 11) bausmė gali būti skiriama ar taikoma tik remiantis įstatymu (31 str. 4 d.);
- 12) niekas negali būti baudžiamas už tą patį nusikaltimą antrą kartą (31 str. 5 d.);
- 13) ir kt.

Žinoma, tai tik principinės normos, kai, pavyzdžiui, tik konstatuojama, kad „žmogaus teisę į gyvybę saugo įstatymas“, bet nenumatoma jokių aplinkybių, kurioms esant gyvybės apsauga nėra garantuojama įstatymais. Šiuo požiūriu šios principinės nuostatos ir, tarkim, būtinosios ginties instituto, įtvirtinto Baudžiamojo kodekso 28 straipsnyje, sisteminė ir loginė analizė leidžia daryti išvadą, kad taip nėra siekiama absoliučiai užtikrinti gyvybės apsaugą, o tik garantuojama, kad

³⁶ Autorių kolektyvas. Namų advokatas. Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras, 2002, p. 413.

³⁷ E.Kūris. Konstitucijos dvasia// Jurisprudencija, 2002, t.30(22), p. 18.

³⁸ Žin., 1992, Nr. 33-1014.

gyvybė niekam negali būti savavališkai atimta. Tad konstitucinių principų ir normų prioritetas bei viršenybė baudžiamosios teisės normų atžvilgiu suponuoja įstatymų leidėjo bei asmens, taikančio normą, pareigą jų laikytis, verčia nenukrypti nuo Konstitucijos reikalavimų baudžiamosios teisėkūros ir baudžiamųjų įstatymų taikymo srityje³⁹. Be to, pažymėtina, kad visi konstituciniai principai yra lygiaverčiai ir sudaro vientisą sistemą, tad vienu Konstitucijos normų ar principų negalima interpretuoti taip, kad jie pažeistų kitų Konstitucijos principų ar normų esmę, vienu konstitucinių vertybių užtikrinimas negali sudaryti prielaidų suvaržyti ar pažeisti kitas konstitucines vertybes. Priešingu atveju vieni konstituciniai principai ar normos, konstitucinės vertybės įgytu prioritetą prieš kitus, jie taptų nelygiaverčiai, o tai pažeistų vieningą jų sistemą ir sudarytų prielaidas pažeisti pačią Konstituciją. Todėl aiškinant baudžiamuosius įstatymus taip pat turi būti remiamas visais konstituciniais principais.⁴⁰

Minėta, kad Konstitucija yra ir aukščiausioji teisė. Ji ne tik formuoja visų teisės šakų pagrindus, bet per Konstitucinio Teismo jurisprudenciją kai kuriems anksčiau laikytiems vien konkrečiai teisės šakai svarbiems principams ar nuostatomis jai pripažįstama universali teisinė reikšmė.⁴¹ Antai Konstitucinio Teismo 2001 m. gegužės 7 d. nutarime⁴² konstatuota, kad Konstitucijos 31 straipsnio 5 dalies nuostatoje „Niekas negali būti baudžiamas už tą patį nusikaltimą antrą kartą“ atsispindi teisės principas *non bis in idem*: asmuo negali būti baudžiamas antrą kartą už tą patį teisės pažeidimą. Tai reiškia, kad Konstitucinis Teismas tikrindamas įstatymų ir kitų teisės aktų atitiktį Konstitucijai atskleidžia ir tikrąjį konstitucinio reguliavimo turinį. Itin bendro pobūdžio normos ir principai konstitucinėje jurisprudencijoje įgauna aiškias ribas, kurios ne tik svarbios baudžiamajai teisei, bet ir nagrinėjant tam tikras temas sukelia nemažai diskusijų tarp teisės teoretikų. Pavyzdžiui, A. Čepas yra nagrinėjęs minėtą konstitucinį principą kaip ekstradicijos leistinumo viena iš esminių taisyklių, nustatančių, kad negali būti išduoti asmenys, patraukti baudžiamojon atsakomybėn už nusikaltimus, dėl kurių prašoma ekstradicijos⁴³. Didelis dėmesys šio principo analizei pastebimas ir kituose autorių darbuose, kai analizuojami baudžiamosios atsakomybės ir kiti baudžiamosios teisės institutai.

³⁹ A. Abramavičius, E. Jarašiūnas. Konstitucinė dimensija baudžiamajoje teisėje// Teisė. 2002, Nr. 53, p. 12.

⁴⁰ A. Baranskaitė, J. Prapiestis. Atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės Konstitucijos ir konstitucinės jurisprudencijos kontekste//Jurisprudencija. 2006, Nr. 7(85), p. 32.

⁴¹ Ibid., p. 11.

⁴² Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. gegužės 7 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso 130(2) straipsnio (1994 m. liepos 18 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“//Valstybės žinios. 2001, Nr. 39-1373.

⁴³ A. Čepas. *Non bis in idem* taisyklė – kaip ekstradicijos leistinumo sąlyga// Teisė. 2002, Nr. 44, p.7.

3.1.2. Tarptautinės sutartys

Tarptautiniai susitarimai ir kiti Lietuvos priimti tarptautiniai įsipareigojimai yra priskiriami prie privalomų teisės šaltinių. Konstitucijos 138 straipsnio trečioje dalyje numatyta: „Tarptautinės sutartys, kurias ratifikavo Lietuvos Respublikos Seimas, yra sudedamoji Lietuvos Respublikos teisinės sistemos dalis“. Tai principinė nuostata. Tačiau reikia pažymėti, kad įvairių šalių vidaus teisėje tarptautinių aktų padėtis nevienoda. Vienur pripažįstama jų viršenybė lyginant su nacionalinės teisės aktais, kitose šalyse jie yra aukštesnės galios nei įstatymai, trečiose, kaip ir Lietuvoje, jos turi įstatymo galią⁴⁴. Taigi Lietuvai esant Jungtinių Tautų, Europos Tarybos, o nuo 2004 m. gegužės 1 d. ir Europos Sąjungos valstybe nare, reikia laikytis tam tikrų šių organizacijų priimtų teisės aktų, vadovautis jais teisės kūrimo ir taikymo veikloje.

Pats terminas „sutartis“ reiškia valstybių raštu sudarytą tarptautinį susitarimą, kuriam taikomos tarptautinės teisės normos, įtvirtintos viename ar keliuose susijusiuose dokumentuose, nesvarbu, koks to susitarimo pavadinimas (1969 m. Vienos konvencijos dėl sutarčių teisės 2 str. 1a p.).⁴⁵ Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių įstatymo⁴⁶ 1 straipsnis nustato analogišką apibrėžimą:

„Lietuvos Respublikos tarptautinė sutartis – tarptautinės teisės principų ir normų reglamentuotas susitarimas, kurį raštu sudaro Lietuva su užsienio valstybėmis ir tarptautinėmis organizacijomis, nesvarbu, koks sutarties pavadinimas ir ar sudaro vienas, du ar keli tarpusavyje susiję dokumentai“.

Šios tarptautinės sutartys gali būti dvišalės ar daugiašalės, sutarytos tarp valstybių arba tarp valstybės (valstybių) ir tam tikros tarptautinės organizacijos, tačiau, siekiant detalai aptarti baudžiamajai teisei svarbias tarptautines sutartis, manau, jas tikslinga suskirstyti į tam tikras grupes. Pirmiausiai norėčiau išskirti žmogaus teisių apsaugos standartus įtvirtinančias Europos Tarybos sudarytas sutartis ir sutartis, sudarytas Jungtinių tautų organizacijos (toliau – JTO) iniciatyva.

Praktiniu požiūriu svarbiausia iš Europos Tarybos sutarčių yra 1950 m. Europos Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija su papildomais protokolais (toliau – EŽTK), kurią Lietuvos Respublikos Seimas 1995 m. balandžio 25 d. ratifikavo įstatymu⁴⁷. Baudžiamosios teisės požiūriu aktualiausias šios EŽTK įtvirtintos nuostatos:

⁴⁴ Prieiga per internetą: http://www.etib.lt/site_files/lietuvos%20naryste%205/egidijus%20jarasiunas.doc

⁴⁵ V. Vadapalas. Tarptautinė teisė. Vilnius: Eugrimas, 2006, p. 118.

⁴⁶ Žin., 1999, Nr. 60-1948.

⁴⁷ Žin., 2000, Nr. 96-3016.

- 1) niekas negali būti kankinamas, su niekuo neturi būti žiauriai, nežmoniškai ar žeminant jo orumą elgiamasi, ar jis baudžiamas (3 str.);
- 2) niekas negali būti persekiojamas ar baudžiamas už nusikaltimą, už kurį jis išteisintas arba nuteistas galutiniu nuosprendžiu pagal konkrečios šalies įstatymą ar baudžiamąjį procesą (Septintojo protokolo 4 straipsnio 1 dalis);
- 3) niekas negali būti nuteistas už veiksmus ar neveikimą, kurie pagal jų padarymo metu galiojusius valstybės įstatymus arba pagal tarptautinę teisę nebuvo laikomi nusikaltimais (7 str.);
- 4) ir kt.

Tai tiesiogiai taikoma konvencija, todėl Lietuvos teismai ją gali taikyti baudžiamosiose bylose. Kaip vieną iš šios konvencijos tiesioginio taikymo pavyzdžių galima paminėti S.N. bylą, kurios sprendimas Lietuvos Aukščiausiame Teisme buvo pagrįstas tiesioginiu šios konvencijos nuostatų taikymu⁴⁸. Nors pastebėtina, kad dalis EŽTK nuostatų detalai yra ištrauktos į BK.

Iš Europos Tarybos sutarčių reikšminga yra taip pat ir 1987 m. Europos konvencija prieš kankinimą ar kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą⁴⁹, pagal kurios nuostatas, niekam negali būti taikomas kankinimas arba kitoks žiaurus nežmoniškas ar žeminantis elgesys ir baudimas.

Tuo tarpu svarbiausiais JTO tarptautiniais dokumentais, skirtais žmogaus teisių apsaugai, laikytini šie:

1) 1948 m. Visuotinė žmogaus teisių deklaracija⁵⁰. Ji priimta kaip JTO Generalinės Asamblėjos rezoliucija ir nėra tarptautinė sutartis tikrąja prasme, tačiau nors joje įtvirtintos nuostatos yra tik rekomendacinio pobūdžio, tarptautinė teisinė praktika šiai deklaracijai suteikė išskirtinę svarbą, todėl kiekviena demokratinė valstybė privalo siekti, kad šių nuostatų būtų laikomasi. Paminėtinos šios teisės:

- kiekvienas turi teisę į gyvybę, laisvę ir asmens saugumą (3 str.);
- niekas negali būti laikomas vergijoje ar nelaisvas, visų formų vergija ir prekyba vergais yra draudžiama (4str.);
- niekas negali būti kankinamas arba patirti žiaurių, nežmonišką ar žeminantį jo orumą elgesį arba būti taip baudžiamas (5 str.);

⁴⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė byla 2K-322/2003.

⁴⁹ Žin., 1998, Nr. 86-2393.

⁵⁰ Žin., 2006, Nr. 68-2497.

- niekas negali būti nuteistas už jokią nusikaltimą, kuris pagal tuo metu galiojusius valstybės įstatymus arba tarptautinę teisę nebuvo laikomas baudžiamuoju nusikaltimu. Taip pat negali būti skiriama bausmė, sunkesnė negu taikytoji baudžiamojo nusikaltimo padarymo metu (11 str. 2 d.);
- ir kt.

2) 1966 m. Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas⁵¹, kuriame pasakyta, kad:

- kiekvienas žmogus turi neatimamą teisę į gyvybę. Šią teisę saugo įstatymas. Negalima savavališkai atimti niekieno gyvybės (6 str. 1 d.);
- draudžiama daryti medicinos ar mokslinius bandymus su asmeniu be jo laisvo sutikimo (7 str. 1 d.);
- bet kokia karo propaganda draudžiama įstatymu (20 str. 1 d.);
- kiekvienas tautinės, rasinės ar religinės neapykantos kurstymo atvejis, kai yra skatinama diskriminacija, nesantaika ar smurtas, draudžiamas įstatymu (20 str. 1 d.);
- ir kt.

3) 1989 m. Jungtinių tautų Vaiko teisių konvencija⁵², pagal kurią valstybės dalyvės įsipareigojo:

- ginti vaiką nuo visų seksualinio išnaudojimo ir seksualinio suvedžiojimo formų (34 str. 1 d.);
- užkirsti kelią vaikų grobimui, prekybai arba jų kontrabandai, nesvarbu kokiems tikslams ir kokia forma (35 str.);
- užtikrinti, kad ne vienas vaikas nepatirtų kankinimų ar kitokio žiauraus, nežmoniško arba orumą žeminančio elgesio ar bausmių (37 str. 1 d.);
- ir kt.

4) 1984 m. Konvencija prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą⁵³. Numatyta, kad Konvencijos šalis:

- nesiunčia, negražina ir neišduoda asmens kitai valstybei tais atvejais, kai yra pagrįstų priežasčių manyti, kad jam iškiltų pavojus būti kankinamam (3 str. 1 d.);
- užtikrina, kad visi kankinimo veiksmai pagal jos baudžiamąją teisę būtų laikomi nusikaltimais. Ta pati nuostata taikoma asmens pasikėsinimui padaryti kankinimo veiką ir veikai, kuri yra bendrininkavimas arba dalyvavimas kankinant (4 str. 1 d.);

⁵¹ Žin., 2002, Nr. 77-3288.

⁵² Žin., 1995, Nr. 60-1501.

⁵³ Žin., 2006, Nr. 80-3141.

- imasi tokių priemonių, kurios gali būti reikalingos, siekiant nustatyti savo jurisdikciją tais atvejais: a) kai nusikaltimai padaromi bet kurioje jos jurisdikcijai priklausančioje teritorijoje arba toje valstybėje registruotame laive ar orlaivyje; b) kai tariamas nusikaltėlis yra tos valstybės pilietis; c) kai nukentėjęs yra tos valstybės pilietis, jei ta valstybė mano, jog tai tikslinga (5str. 1 d.);
- ir kt.

Ši Konvencija taip pat svarbi yra ne tik dėl joje įtvirtintų nuostatų, bet ir dėl jos 1 straipsnio 1 dalyje pateiktos „kankinimo“ sąvokos, kuria privalu Konvencijos šalims vadovautis.

Be žmogaus teises saugančių tarptautinių dokumentų nusikaltimui peržengiant nacionalinių valstybių ribas didelę reikšmę turi dvišalės ir daugiašalės sutartys. Jos yra labai įvairios. Sprendžiant baudžiamųjų įstatymų galiojimo erdvėje klausimą, tiksliau jurisdikcijų kolizijos atvejus, remiamasi:

- 1) Konvencija dėl kovos su neteisėtais veiksmais prieš saugią jūrų laivybą⁵⁴;
- 2) Konvencija dėl nusikaltimų ir tam tikrų veiksmų, padarytų orlaiviuose⁵⁵;
- 3) Konvencija dėl kovos su neteisėtu orlaivio pagrobimu⁵⁶;
- 4) ir kt.

Tarkim, sprendžiant asmenų, kuriems Lietuvos Respublikoje suteiktas imunitetas, baudžiamosios atsakomybės klausimus, vadovaujamasi:

- 1) Konvencija dėl Jungtinių Tautų privilegijų ir imunitetų⁵⁷;
- 2) Konvencija dėl specializuotų agentūrų privilegijų ir imunitetų⁵⁸;
- 3) Europos Tarybos statutu⁵⁹;
- 4) Europos Tarybos privilegijų ir imunitetų pagrindiniu susitarimu⁶⁰;
- 5) ir kt.

Dar vieną kaip su baudžiamąja teise susijusių tarptautinių sutarčių rūšį galima išskirti tokias tarptautines sutartis, kuriose numatyta baudžiamoji atsakomybė už nusikaltimus, pavyzdžiui:

- 1) nusikaltimai žmoniškumui ir karo nusikaltimai - Romos Tarptautinio baudžiamojo teismo statute⁶¹;

⁵⁴ Žin., 2003, Nr. 8-226.

⁵⁵ Žin., 1997, Nr. 19-416.

⁵⁶ Žin., 1997, Nr. 19-417.

⁵⁷ Žin., 1999, Nr. 83-2457.

⁵⁸ Žin., 1999, Nr. 83-2458.

⁵⁹ Žin., 2002, Nr. 40-987.

⁶⁰ Žin., 1998, Nr. 59-1658.

⁶¹ Žin., 2003, Nr. 49-2165.

- 2) prekyba žmonėmis ir vaiko pirkimas ar pardavimas – Jungtinių Tautų Konvencijos prieš tarptautinį organizuotą nusikalstamumą⁶² protokole dėl prekybos žmonėmis;
- 3) orlaivio, laivo, ar stacionarios platformos kontinentiniame šelfe užgrobimas – 1988 m. Konvencijoje dėl kovos su neteisėtais veiksmais prieš saugią jūrų laivybą⁶³ ir jos protokole dėl kovos su neteisėtais veiksmais prieš stacionarių platformų kontinentiniame šelfe saugą;
- 4) ir kt.

Kitos, baudžiamosios teisės prasme, svarbios dvišalės ir daugiašalės tarptautinės sutartys yra dėl ekstradicijos:

- 1957 m. Europos konvencija dėl ekstradicijos⁶⁴ su 1975 m. ir 1978 m. papildomais protokolais;
- 1994 m. Lietuvos Respublikos, Estijos Respublikos ir Latvijos Respublikos sutartis dėl teisinės pagalbos ir teisinių santykių⁶⁵;
- 2002 m. Lietuvos Respublikos ir Azerbaidžiano Respublikos sutartis dėl teisinės pagalbos ir teisinių santykių civilinės, šeimos ir baudžiamosiose bylose⁶⁶.

Nuostatos dėl ekstradicijos taip pat įtvirtintos ir atskiruose daugiašalių konvencijų dėl atskirų veikų kriminalizavimo, straipsniuose, dažniausiai pateikiant standartinę formulę, kuria remiantis valstybė gali laikyti atitinkamą konvenciją teisiniu pagrindu ekstradicijai dėl toje konvencijoje numatytų nusikaltimų.⁶⁷ Tokios nuostatos įtvirtintos:

- Jungtinių Tautų konvencijoje prieš tarptautinį organizuotą nusikalstamumą⁶⁸ (16 str.);
- Baudžiamosios teisės konvencijoje dėl korupcijos⁶⁹ (27 str.);
- Tarptautinėje konvencijoje dėl kovos su įkaitų ėmimu⁷⁰ (10 str.);
- Jungtinių Tautų konvencija dėl kovos su neteisėta narkotinių priemonių ir psichotropinių medžiagų apyvarta⁷¹ (6 str.);
- ir kt.

Reikia pažymėti, kad tarptautinės sutartys svarbios sprendžiant ir baudžiamosios atsakomybės senaties klausimus, tiksliau vadovaujantis Jungtinių Tautų 1968 m. konvencija dėl

⁶² Žin., 2002, Nr. 51-1933.

⁶³ Žin., 2003, Nr. 8-266.

⁶⁴ Žin., 1995, Nr. 34-819.

⁶⁵ Žin., 1994, Nr. 28-492.

⁶⁶ Žin., 2002, Nr. 75-3217.

⁶⁷ Autorių kolektyvas. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras. Bendroji dalis. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2004, p. 63.

⁶⁸ Žin., 2002, Nr. 51-1933.

⁶⁹ Žin., 2002, Nr. 23-853.

⁷⁰ Žin., 2000, Nr. 108-3430.

⁷¹ Žin., 1998, Nr. 38-1004.

senaties termino netaikymo už karo nusikaltimus ir už nusikaltimus žmoniškumui⁷² bei Tarptautinio Baudžiamojo Teismo Romos statutu⁷³, BK 95 straipsnio 5 dalyje numatyti konkretūs nusikaltimai, dėl kurių ypatingo pavojingumo visai žmonijai, apkaltinamojo nuosprendžio priėmimo senatis netaikoma.

Kaip minėta, nuo 2004 m. gegužės 1 d. Lietuvai tapus Europos Sąjungos (toliau – ES) nare aktualūs ES aukščiausių institucijų priimti teisės aktai. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 150 straipsnyje įtvirtinta, kad sudedamoji jos dalis yra 2004 m. liepos 13 d. konstitucinis aktas „Dėl Lietuvos Respublikos narystės Europos Sąjungoje“⁷⁴, kuriame teigiama, kad 2003 m. rugsėjo 16 d. Lietuvos Respublikai ratifikavus stojimo į Europos Sąjungą sutartį, ES teisės normos yra sudedamoji Lietuvos Respublikos teisinės sistemos dalis, o stojimo sutartis yra tarptautinė sutartis, kuria Lietuva įsipareigoja vykdyti ES institucijų priimtus teisės aktus. Dėl to 2004 m. balandžio 27 d. Lietuvos Respublikos Seimo įstatymu⁷⁵ BK 1 straipsnis buvo papildytas 3 dalimi, kuri nustatė, kad šio kodekso normos yra suderintos su ES teisės aktų nurodytų BK priede, normomis. Visų ES institucijų priimtų teisės aktų, įtrauktų į Lietuvos Respublikos BK, pavadinimai išvardinti minėtame priede, pavyzdžiui, įgyvendinti šie ES teisės aktai:

- 1) 2000 m. gegužės 29 d. Tarybos pagrindų sprendimas 2000/383/TVR dėl apsaugos nuo padirbinėjimo griežtinimo baudžiamosiomis priemonėmis ir kitomis sankcijomis ryšium su euro įvedimu.
- 2) 2001 m. birželio 26 d. Tarybos pagrindų sprendimas 2001/500/TVR dėl pinigų plovimo, nusikaltimo priemonių ir nusikalstamu būdu įgytų pajamų nustatymo, paieškos, išaldymo, areštavimo ir konfiskavimo.
- 3) 2003 m. sausio 27 d. Tarybos pagrindų sprendimas 2003/80/TVR dėl aplinkos apsaugos pagal baudžiamąją teisę.
- 4) ir kt.

Lietuvos Respublikos baudžiamieji įstatymai iš esmės įgyvendina daugumą Europos Sąjungos teisės konvencijų ir kitų teisės aktų nuostatų, susijusių su baudžiamąja teise. Tai apima ir Europos Sąjungos teisės aktuose nurodytų veikų, įskaitant bendrininkavimą ir pasikėsinimą, kriminalizavimą, juridinio asmens baudžiamosios atsakomybės sąlygų įtvirtinimą, kriminalinių

⁷² Žin., 2003, Nr. 23-856.

⁷³ Žin., 2003, Nr. 49-2165.

⁷⁴ Žin., 2004, Nr. 111-4123.

⁷⁵ Žin., 2004, Nr. 72-2429; 2005, Nr. 81-2945.

bausmių (bei baudžiamojo poveikio priemonių) rūšių ir dydžių fiziniams ir juridiniams asmenims numatymą, valstybės jurisdikcijos taisyklių nustatymą ir pan.⁷⁶

Taigi, iš tokios išvardintų tarptautinių sutarčių gausos ir joje įtvirtintų nuostatų, galima drąsiai teigti, kad tarptautinės sutartys yra vienos iš pirminių baudžiamosios teisės šaltinių. Žinoma, tai nereiškia, kad visos jos gali būti taikomos tiesiogiai, nes tarptautinių sutarčių nuostatas reikia suderinti su nacionaliniais baudžiamaisiais įstatymais, juos atitinkamai pataisant ar papildant, išskyrus, manau, bendro pobūdžio sutartis, liečiančias žmogaus teises ir Europos Sąjungos teisės aktus, kurie išvardinti BK priede.

3.1.3. Baudžiamieji įstatymai

Baudžiamasis įstatymas yra pagrindinis baudžiamosios teisės šaltinis, nes baudžiamosios teisės normos priimamos, keičiamos ir naikinamos tik baudžiamuoju įstatymu. Kadangi visos baudžiamosios teisės normos ar, kitaip sakant, galiojantys baudžiamieji įstatymai Lietuvoje yra kodifikuoti viename įstatyme⁷⁷, šis įstatymas vadinamas Baudžiamuoju kodeksu (toliau – BK). 2000 m. rugsėjo 26 d. priimtas ir 2003 m. gegužės 1 d. įsigaliojęs BK pakeitė nuo 1961 metų galiojusį kodeksą.

Naująjį BK Lietuvos Respublikos Seimas patvirtino įstatymu⁷⁸ ir numatė, kad šis kodeksas įsigalioja kartu ir tik suderintas su naujais Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksu, Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksu ir Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodeksu. Konkreti įsigaliojimo data apibrėžta BK įsigaliojimo ir įgyvendinimo tvarkos įstatyme⁷⁹, kuriame aptarti ir šie klausimai:

- nusikalstamų veikų perkvalifikavimas;
- nusikalstamos veikos perkvalifikavimo ir bausmės skyrimas ribotai pakaltinamu pripažintam asmeniui;
- bausmių, baudžiamojo ir auklėjamojo poveikio bei priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo nepilnamečiams ypatumai;
- asmens pripažinimas recidyvistu ar pavojingu recidyvistu;

⁷⁶ A. Abramavičius, D. Mickevičius, G. Švedas. Europos Sąjungos teisės aktų įgyvendinimas Lietuvos baudžiamojoje teisėje. Vilnius: Teisninės informacijos centras, 2005, p. 209.

⁷⁷ V. Piesliakas. Lietuvos baudžiamoji teisė. Pirmoji knyga. Vilnius: Justitia, 2006, p. 15-16.

⁷⁸ Žin., 2000, Nr. 89-2741.

⁷⁹ Žin., 2002, Nr. 112-4970.

- baudmės vykdymo tęstinumas, jos pakeitimas, suderinimas ir baudmės skyrimas, kai nusikalstama veika pagal naująjį Baudžiamąjį kodeksą neperkvalifikuojama;
- baudmės vykdymo atidėjimas;
- baudžiamosios atsakomybės senaties taikymas;
- ir kt.

Pastebėtina, kad šis BK įsigaliojimo ir įgyvendinimo tvarkos įstatymas dar neišsigaliojus naujam BK buvo keistas net tris kartus, kas manau rodo ne tik jo svarbą, bet ir pastangas kuo geriau sureguliuoti baudžiamuosius teisinius santykius.

Kalbant apie pačią šio kodekso sandarą, tai ji yra nusistovėjusi per daugelį metų, ir ją sudaro bendroji bei specialioji dalis, o Lietuvai įstojus į ES taip pat ir BK priedas, kuriame pateikti įgyvendinti Europos Sąjungos teisės aktai.

Bendroji dalis apima keturiolika skyrių, kuriuose kiekvienas institutas aptartas atskirai: bendrąsias nuostatas, baudžiamojo įstatymo galiojimas, nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai, nusikalstamos veikos stadijos ir formos, baudžiamąją atsakomybę šalinančios aplinkybės, atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės, baudmės, bausmių skyrimas, baudžiamojo poveikio priemonės, baudmės vykdymo atidėjimas ir atleidimas nuo baudmės, nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumai, baudžiamosios atsakomybės senatis, teistumas ir priverčiamosios medicinos priemonės. Pagrindinė naujovė, lyginant su 1961 metų kodeksu, yra baigta visas nusikalstamas veikas apimanti klasifikacija. Nusikalstamos veikos pagal BK numatytus požymius skirstomos į baudžiamuosius nusižengimus ir nusikaltimus. Nusikaltimai yra neatsargūs ir tyčiniai. Tyčiniai nusikaltimai skirstomi į nesunkius, apysunkius, sunkius ir labai sunkius. Už tam tikrus specialioje dalyje numatytus nusikaltimus baudžiamojon atsakomybėn gali būti traukiamas ir juridinis asmuo. Pakeista bausmių sistema, kuri pradedama nuo lengviausios baudmės, nuosekliai toliau nurodant griežtesnes. Atsirado dvi naujos baudmės, t.y. viešųjų teisių atėmimas ir viešieji darbai. Pastebimai išplėsta galimybė švelninti atsakomybę ar atleisti nuo jos arba baudmės. Suformuotas naujas XI skyrius, kuriame kalbama apie nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumus. Šio skyriaus 81 straipsnio 2 dalyje įtvirtinta principinė nuostata, numatanti galimybę asmeniui, kuriam nusikalstamos veikos padarymo metu buvo suėję aštuoniolika metų, tačiau nebuvo suėję dvidešimt vieneri metai, taikyti šio skyriaus atitinkamų straipsnių nuostatas⁸⁰ Minėti ir kiti BK pakeitimai atskleidžia, manau, vieną iš pagrindinių įstatymų leidėjo idėjų, kuria siekta įgyvendinti humanizmo,

⁸⁰ K. Jovaiša, J.Misiūnas. Baudžiamųjų kodeksų lyginamoji analizė ir baudžiamųjų įstatymų taikymas//Teisės problemos. 2002, Nr. 1-2, p. 9.

bausmių individualizavimo, atsakomybės diferencijavimo ir kitus pagrindinius baudžiamosios teisės principus.

Tuo tarpu specialiajai daliai skirti XV-XLVI skyriai, kuriuose ne tik įtvirtintos nusikalstamų veikų sudėtys, bet ir pateiktos konkrečios baudmės. Esminiai pakeitimai:

- 1) vietoj buvusių 18 skyrių, jų dabar sudaro iš viso 32 skyriai, kurie daug konkretesni, apibrėžti rūšiniais objektais, taip juos išskirstant atskirų nusikalstamų veikų grupėmis;
- 2) atsisakyta administracinės prejudicijos;
- 3) konstruojant nusikalstamų veikų sudėtis atsisakyta pakartotinumų ir teistumo kaip nusikalstamą klasifikuojančių požymių;
- 4) kai kuriuose straipsniuose yra tiesiogiai nurodoma, kada baudžiamoji atsakomybė atsiranda tik esant nukentėjusiojo skundai, pavyzdžiui, 154 str. 3 d.;
- 5) numatyta kada viena ar kita veika gali būti padaroma esant neatsargiai kaltės formai;
- 6) tiesiogiai nurodyta kada už vieną ar kitą nusikalstamą veiką atsako juridinis asmuo;
- 7) pasikeitė normų konstrukcija nusikalstamų veikų aprašymo aspektų. Ankstesniame BK konstruojant nusikalstamų veikų sudėtis buvo akcentuojama pati veika, t.y. jos baudžiamumas, o dabar – asmens baudžiamumas.

Suprantama, ne visos paminėtos naujovės iš karto buvo pateiktos 2000 metais patvirtintame BK, nes atsižvelgiant į gyvenimo realybę, baudžiamąją politiką ir kitas aplinkybes, kodeksas ne kartą buvo redaguotas. Tarkim nuo 2002 m. iki 2008 m. priimta net 18 BK pakeitimo ir (ar) papildymo įstatymų. Paminėtinas 2006 m. birželio 22 d. įstatymu⁸¹ padarytas BK papildymas, kuriuo tam tikri straipsniai papildyti naujomis dalimis, numatančiomis ir juridinio asmens atsakomybę. Visi šie pakeitimai galioja lygiagrečiai su BK.

Kaip baudžiamuosius įstatymus (nors jie ir nėra BK dalimi) reikia paminėti amnestijos aktus, kurie paprastai priimami valstybei reikšmingais įvykiais – valstybinio gyvenimo jubiliejais ir pan. Antai BK 78 straipsnio 1 dalyje pasakyta, kad nusikalstamą veiką padaręs asmuo gali būti atleistas nuo visos ar dalies baudmės atlikimo Seimo priimtu amnestijos aktu.

Tai yra vienkartinis aktas, kuris neturi juridinės galios nusikalstamoms veikoms, padarytoms po amnestijos įstatymo išleidimo, nes paprastai taikomas baudžiamosioms veikoms padarytoms iki jo priėmimo. Nors išimtiniais atvejais, amnestija, jei tai numatyta amnestijos įstatyme, gali būti taikoma ir nusikalstamoms veikoms padarytoms po amnestijos paskelbimo, nurodant tikslų konkrečios amnestijos taikymo terminą.

⁸¹ Žin., 2006, Nr. 77-2961.

Įdomu tai, kad amnestijos akte yra nurodyti ne tik šio akto subjektai, bet ir pati jo taikymo tvarka. Įstatymų leidėjas, nustatydamas amnestijos kriterijus ir individualizuodamas nuteistuosius, kuriems ji bus taikoma, išskiria ne tik bausmės rūšį, dydį, nusikalstamos veikos pobūdį, bet ir kitokius reikalavimus. Dažnai nurodoma, kokiais atvejais ir kam amnestija netaikoma, pavyzdžiui, pavojingiems recidyvistams. Kaip taisyklė amnestija visada netaikoma asmenims, padariusiems kelias nusikalstamas veikas, jeigu bent dėl vienos iš jų amnestijos įstatyme amnestija nenumatyta.

Amnestijos įstatymą taiko ir vykdo teismai asmenims, kurių bylos įsigaliojus įstatymui buvo neišnagrinėtos teisme arba išnagrinėtos, tačiau nuosprendžiai dar neįsiteisėję, taip pat nuteistiesiems, kurie iki amnestijos paskelbimo buvo lygtinai atleisti nuo laisvės atėmimo bausmės prieš terminą ir kuriems neatlikta laisvės atėmimo bausmės dalis pakeista švelnesne⁸². Pati amnestija gali būti sąlyginė ir besąlyginė, kai atleidimas nuo bausmės, pavyzdžiui, siejamas su bandomuoju laikotarpiu. Svarbu, kad teismai tinkamai supratur amnestijos akto turinį ir jį taikytų, nes aiškiai netinkamas amnestijos įstatymo pritaikymas, jei jį ištaisius nuteistąjį reikia atleisti nuo bausmės arba ją sumažinti, yra pagrindas atnaujinti baudžiamąją bylą (Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso⁸³ 451 str. 5 p.).

Pažymėtina, kad amnestijos aktas nepanaikina nusikalstamų veikų, jų nedekriminalizuoja, neturi reabilitacinio pobūdžio. Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę iš viso buvo išleisti tokie įstatymai dėl amnestijų:

- 1) 1990 m. gegužės 8 d. Lietuvos Respublikos įstatymas “Dėl amnestijos atstačius nepriklausomą Lietuvos valstybę”;
- 2) 1993 m. birželio 15 d. Lietuvos Respublikos įstatymas “ Dėl amnestijos pažymint Lietuvos Respublikos Konstitucijos priėmimą”;
- 3) 1995 m. gruodžio 21 d. Lietuvos Respublikos įstatymas “Dėl amnestijos”;
- 4) 1996 m. liepos 10 d. “Lietuvos Respublikos amnestijos už tai kai kurių operacijų užsienio valiuta norminių aktų pažeidimą įstatymas“;
- 5) 1998 m. gruodžio 22 d. Lietuvos Respublikos įstatymas “ Dėl dalinės amnestijos akto”;
- 6) 2000 m. balandžio 11 d. Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl amnestijos akto“;
- 7) 2002 m. lapkričio 7 d. Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl amnestijos pažymint Lietuvos Respublikos Konstitucijos dešimties metų sukaktį“.

⁸² Autorių kolektyvas. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras. Bendroji dalis. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2004, p. 421.

⁸³ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas// Valstybės žinios, 2002, Nr. 37-1341.

3.1.4. Malonės tvarką nustatantys Lietuvos Respublikos Prezidento dekretai

Malonė pagal Konstitucijos 84 straipsnio 23 punktą yra Respublikos Prezidento išleistas teisės aktas, kuris nekeisdamas ir neatšaukdamas baudžiamojo įstatymo, numatančio atsakomybę už vieną ar kitą nusikaltimą, bei nenaikindamas apkaltinamojo teismo nuosprendžio, kartu visiškai ar iš dalies atleidžia įsiteisėjusiu teismo nuosprendžiu prižintą kaltu asmenį nuo bausmės, jos dalies ar pakeičia teismo paskirtą bausmę kita, švelnesne bausme.⁸⁴ Ši konstitucinė garantija atkartota BK 79 straipsnyje, kur pasakyta, kad nuteistasis gali būti atleistas nuo visos ar dalies bausmės atlikimo, jeigu Respublikos Prezidentas patenkina jo malonės prašymą. Todėl Respublikos Prezidento dekretai dėl malonės suteikimo yra svarbūs baudžiamosios teisės šaltiniai ir apie juos reikia pakalbėti plačiau.

Pirmiausia, malonė gali būti suteikiama tik tiems asmenims, kurie nuteisti Lietuvos Respublikos teismo. Kitų valstybių teismų nuteistiems asmenims šis institutas gali būti taikomas tik tuo atveju, kai nuteistas Lietuvos Respublikos pilietis, bausmę atliekantis Lietuvoje, jei tarptautinės sutartys nenumato kitaip. Konkretūs asmenys ar nusikalstamos veikos, už kurias ji teikiama, BK nėra numatyta, t.y. malonė neribojama paskirtos bausmės rūšimi bei dydžiu.

Pati malonės teikimo tvarka reglamentuota Respublikos Prezidento 2007 m. vasario 20 d. dekretu Nr. 1K-880 „Dėl Malonės komisijos sudarymo ir jos nuostatų patvirtinimo“⁸⁵ (toliau – Nuostatai), kur numatyta, kad malonė teikiama tik pačių nuteistųjų prašymu. Tokie prašymai gali būti paduodami asmeniškai ar per tarpininkus. Pavyzdžiui, Nuostatų 8 punkte pasakyta, kad nuteistųjų terminuotu laisvės atėmimu ir laisvės atėmimu iki gyvos galvos malonės prašymai paduodami tik per pataisos įstaigos administraciją, kuri svarstymui siunčia malonės prašytojo atžvilgiu priimtus teismų nuosprendžių ir nutarčių nuorašus su išsamiomis charakteristikomis apie nuteistųjų darbą ir elgesį, pateikdama pažymą apie nusikaltimu padarytos turtinės žalos atlyginimą, taip pat kitus dokumentus ir duomenis, kurie turi reikšmės svarstant malonės prašymą. Tuo tarpu baudos bausme nuteisti nuteistieji malonės prašymus paduoda patys, pridedami taip pat jų atžvilgiu priimtus teismų nuosprendžių ir nutarčių nuorašus, pažymą, kokia teismo nuosprendžiu paskirta baudos dalis sumokėta, pažymą apie šeimą ir apie turimą turtą, o dėl turto konfiskavimo – turto arešto aktą bei kitus dokumentus, kurie turi reikšmės malonės prašymo svarstymui (Nuostatų 10 punktas).

⁸⁴ Autorių kolektyvas. Namų advokatas. Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras, 2002, p. 487.

⁸⁵ Žin., 2007, Nr. 22-823.

Svarbu pastebėti, kad esminis dalykas, visgi, yra termino šiam prašymui pateikti, t.y. nuo kada jis gali būti svarstomas, apibrėžtumo momentas. Nuostatų 6 punkte įtvirtinta bendra taisyklė, kad malonės prašymai svarstomi tik nuosprendžiui įsiteisėjus, o jei buvo paduotas kasacinis skundas – išnagrinėjus bylą kasacine tvarka. Kiti padavimo terminai numatyti priklausomai nuo paskirtos bausmės rūšies. Pavyzdžiui, nuteistųjų laisvės atėmimo bausme prašymai svarstomi tik pradėjus atlikinėti bausmę, o nuteistųjų laisvės atėmimo bausme iki gyvos galvos – ne anksčiau kaip atlikus 20 metų laisvės atėmimo bausmės. Iš to galima padaryti vieną svarbią išvadą, kad malonės tvarka asmuo negali būti atleistas nuo baudžiamosios atsakomybės, jam negali būti nutraukta baudžiamoji byla ar panaikintos patraukimo baudžiamojon atsakomybėn sukeltos teisinės pasekmės bei statusas⁸⁶. Malonės aktas panaikina tik nusikalstamos veikos padarymo fakto reikšmę, o jos kriminalinis pobūdis išlieka.

Nusikalstamą veiką padaręs asmuo gali būti atleistas tik nuo bausmės, t.y. nuo baudžiamojo poveikio, priverčiamųjų medicinos ir auklėjamojo poveikio priemonių malonės tvarka to padaryti negalima. Be to, bausmė turi būti iki galo neatlikta, nes malonės suteikimas nėra rehabilitacija.

Pagal Nuostatų 13 punktą, malonė nuteistiesiems gali būti teikiama keliais būdais:

- 1) sumažinant bausmės dydį;
- 2) atleidžiant nuo neatliktos bausmės dalies;
- 3) neatliktos bausmės dalį pakeičiant švelnesne bausme.

Bausmės sumažinimas reiškia bausmės sušvelninimą sutrumpinant teismo paskirtą bausmės laiką arba sumažinant jos dydį, pavyzdžiui Respublikos Prezidento 2006 m. kovo 10 d. dekretu Nr. 542 „Dėl malonės suteikimo“⁸⁷ asmeniui, nuteistam laisvės atėmimu trejiems metams ir dviem mėnesiams, bausmė sumažinta vieneriais metais šešiais mėnesiais. Kai asmuo atleidžiamas nuo neatliktos bausmės dalies, jis atleidžiamas nuo tolesnio bausmės atlikimo. Pakeičiant neatliktą bausmę švelnesne turi būti laikomasi bausmių keitimo taisyklių. Visais atvejais, sprendžiant malonės suteikimo klausimą ir jos suteikimo būdą, atsižvelgiama ir į nuteistojo padarytos nusikalstamos veikos pobūdį ir pavojingumą, jo asmenybę, elgesį, požiūrį į darbą, atliktos bausmės laiką, nusikalstama veika padarytos turtinės žalos atlyginimą, pataisos įstaigos administracijos, visuomeninių organizacijų bei buvusių darbuotojų nuomonę ir į kitas aplinkybes. Daugelis veiksmų, į kuriuos būtina atsižvelgti sprendžiant klausimą dėl malonės taikymo, rodo, jog malonės instituto detaliam reglamentuoti BK normomis praktiškai neįmanoma ir, matyt, netikslinga.⁸⁸

⁸⁶ Autorių kolektyvas. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras. Bendroji dalis. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2004, p. 424.

⁸⁷ Žin., 2006, Nr. 29-980.

⁸⁸ A.Baranskaitė. Malonė: teisinė prigimtis, teikimo problemos//Teisės problemos. 1999, Nr. 4, p. 66.

Paprastai visą šį darbą atlieka minėtu Respublikos Prezidento dekretu sudaryta Malonės komisija. Tačiau jos pateikta nuomonė dėl malonės suteikimo Respublikos Prezidento nesaisto, o jo sprendimai yra galutiniai ir negali būti skundžiami nei teismine, nei kitokia tvarka. Patenkinti malonės prašymai siunčiami vykdyti Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijai ir Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijai. Tuo tarpu nepatenkinti malonės prašymai grąžinami pareiškėjams. Pakartotinai toks prašymas gali būti paduodamas ne anksčiau kaip po šešių mėnesių nuo pirmojo prašymo atmetimo dienos. Iki nurodyto termino pabaigos gauti pakartotiniai prašymai nenagrinėjami ir grąžinami pareiškėjams. Prašymo atmetimo data laikoma ta diena, kurią įsigalioja Respublikos Prezidento dekretas dėl malonės nesuteikimo.⁸⁹

Įdomu pastebėti, kad, tarkim, nuo 2000 metų iš viso buvo priimti 53 dekretai dėl malonės suteikimo. Tai nėra mažas skaičius, nors nuo 2000 metų jų skaičius akivaizdžiai sumažėjo:

Metai	Dekretų skaičius
2000	11
2001	10
2002	8
2003	5
2004	3
2005	5
2006	4
2007	4
2008	4

Taigi Respublikos Prezidento dekretai yra svarbus baudžiamosios teisės šaltinis, kuris leidžia palengvinti nusikalstamas veikas padariusių asmenų padėtį, taip realizuojant humanizmo principą baudžiamojoje teisėje, o kartu taip ir tikslinant valstybės baudžiamąją politiką.

3.1.5. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimų rezoliucinė dalis

Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas (toliau - Konstitucinis Teismas) teisinėje sistemoje užima ypatingą vietą. Konstitucijos 102 straipsnio 1 dalyje pasakyta, kad Konstitucinis Teismas sprendžia, ar įstatymai ir kiti Seimo aktai neprieštarauja Konstitucijai, o Respublikos

⁸⁹ Autorių kolektyvas. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras. Bendroji dalis. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2004, p. 426.

Prezidento ir Vyriausybės aktai – neprieštarauja Konstitucijai arba įstatymams. Nors dėl Konstitucinio Teismo nutarimų kaip teisės šaltinio įvairiuose mokslininkų darbuose nemažai diskutuojama, ypač dėl jų vaidmens šaltinių hierarchijoje, tačiau mano manymu, tai svarbus tiek baudžiamosios, tiek kitų teisės šakų šaltinis. Šią poziciją sustiprina ir Konstitucinio Teismo įstatymo⁹⁰ 72 straipsnio 2 dalyje įtvirtinta nuostata, kad Konstitucinio Teismo priimti nutarimai turi įstatymo galią ir yra privalomi visoms valdžios institucijoms, teismams, visoms įmonėms, įstaigoms bei organizacijoms, pareigūnams ir piliečiams. Be to, pati Konstitucija suteikia dideles galias Konstituciniam Teismui, nes jos 107 straipsnyje numatyta, kad įstatymas, jo dalis arba kitas Seimo priimtas aktas ar jo dalis negali būti taikomi nuo tos dienos, kai oficialiai paskelbiamas Konstitucinio Teismo sprendimas, kad atitinkamas aktas ar jo dalis prieštarauja Konstitucijai; Konstitucinio Teismo sprendimai klausimais, kuriuos Konstitucija paskiria jo kompetencijai yra galutiniai ir neskundžiami.

Kalbant konkrečiau, kaip baudžiamosios teisės šaltinis, aktuali yra tik Konstitucinio teismo nutarimo rezoliucinė dalis, kurioje pripažįstama, kad tam tikras su baudžiamąja teise susijęs teisės aktas (jo dalis) prieštarauja Konstitucijai.

Šiuo atveju svarbiausias yra Konstitucinio Teismo 1998 m. gruodžio 9 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 105 straipsnio sankcijoje numatytos mirties bausmės atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“⁹¹. Šiame nutarime buvo nagrinėta ir pripažinta, kad Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 105 straipsnyje nustatyta sankcija, nustatanti, kad asmuo gali būti baudžiamas mirties bausme, prieštarauja Konstitucijos 18, 19 straipsniams ir 21 straipsnio 3 daliai. Beje, tai vienintelis iki šiol Konstitucinio Teismo nutarimas, kuris nustato baudžiamosios teisės normos prieštaravimą Konstitucijos nuostatomis.

Žinoma, tai nereiškia, kad dėl baudžiamosios teisės normų atitikties Konstitucijai, daugiau nebuvo kreiptasi. Tokių atvejų yra, bet Konstitucinis Teismas nėra pripažinęs jų prieštaraujančiomis Konstitucijai. Pavyzdžiui, nagrinėta šių BK straipsnių ar jų dalių atitiktis Konstitucijai:

- 7 straipsnio 2 dalies (2001 m. sausio 11 d. nutarimas⁹²);
- 45 straipsnio ir 312 straipsnio 3 dalies (2003 m. birželio 10 d. nutarimas⁹³);

⁹⁰ Žin., 1993, Nr. 6-120.

⁹¹ Konstitucinio Teismo 1998 m. gruodžio 9 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 105 straipsnio sankcijoje numatytos mirties bausmės atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“// Valstybės žinios. 1998, Nr. 112-3114.

⁹² Konstitucinio Teismo 2001 m. sausio 11 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 7 straipsnio 2 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“// Valstybės žinios. 2001. Nr. 5-143.

⁹³ Konstitucinio Teismo 2003 m. birželio 10 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 45 straipsnio (1998 m. liepos 2 d. redakcija) ir 312 straipsnio 3 dalies (1998 m. vasario 3 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“// Valstybės žinios. 2003. Nr. 57-2552.

- 148 straipsnio 2 dalies, 168 straipsnio 3 dalies, 182 straipsnio 4 dalies, 183 straipsnio 5 dalies 186 straipsnio 4 dalies 187 straipsnio 4 dalies (2006 m. birželio 15 d. nutarimas⁹⁴).

Tačiau kadangi, šių nutarimų rezoliucinėje dalyje prieštaravimas Konstitucijai nenustatytas, jie nėra aktualūs, nes kaip baudžiamosios teisės šaltinis svarbūs yra tik tie Konstitucinio Teismo nutarimai, kurių rezoliucinėje dalyje Konstitucinis Teismas „sukuria“ baudžiamosios teisės šaltinį negatyvia prasme – prieštaraujanti Konstitucijai norma po atitinkamo Konstitucinio Teismo nutarimo paskelbimo negali būti taikoma, o tai prilygsta faktiniam normos panaikinimui. Tai įpareigoja Lietuvos Respublikos Seimą priimti įstatymą, kuriame Konstitucijai prieštaraujanti teisės norma būtų pripažinta negaliojančia, t.y. netekusi teisinės galios. Nors tai atrodo iš pirmo žvilgsnio lyg ir nelogiška, bet, manau, teisinga, kadangi teisiškai BK nuostatos priimamos, keičiamos ir naikinamos tik įstatymu.

Be to, įdomu pažymėti, kad šių metų vasario 13 d. Konstitucinis Teismas yra priėmęs nagrinėti Klaipėdos rajono apylinkės teismo prašymą ištirti BK 20 straipsnio 2 dalies, kurioje numatyta baudžiamoji atsakomybė juridiniam asmeniui už fizinio asmens padarytas veikas, konstitucingumą. Abejonės dėl ginčijamos nuostatos atitikties Konstitucijos 29 straipsniui grindžiamos tuo, kad teisinis reguliavimas, pagal kurį juridinis asmuo baudžiamojon atsakomybėn traukiamas už kito (fizinio) asmens nusikalstamą veiką, o fizinis asmuo pagal baudžiamuosius įstatymus traukiamas baudžiamojon atsakomybėn tik už jo paties padarytą nusikalstamą veiką ir tik esant jo kaltei, pažeidžia konstitucinį asmenų lygybės principą.

3.2. Antriniai baudžiamosios teisės šaltiniai

Antriniai baudžiamosios teisės šaltiniai – tai įvairūs teisės aktai ir mokslinė literatūra, kuri aiškina ir (ar) sukonkretina pirminiu baudžiamosios teisės šaltinius. Tai yra:

- 1) Europos Žmogaus Teisių Teismo ir Europos Sąjungos Teisingumo Teismo sprendimai;
- 2) Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartys;
- 3) Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato nutarimu patvirtinti teismų praktikos apibendrinimai ir apžvalgos;
- 4) Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimų konstatuojamoji dalis;

⁹⁴ Konstitucinio Teismo 2006 m. birželio 15 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 148 straipsnio (2004 m. liepos 5 d. redakcija) 2 dalies, 168 straipsnio (2000 m. rugsėjo 5 d. redakcija) 3 dalies, 182 straipsnio (2004 m. liepos 5 d. redakcija) 4 dalies, 183 straipsnio (2000 m. rugsėjo 26 d. redakcija) 5 dalies 186 straipsnio (2003 m. balandžio 10 d. redakcija) 4 dalies 187 straipsnio (2003 m. balandžio 10 d. redakcija) 4 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai//Valstybės žinios. 2006. Nr. 68 – 2514.

- 5) Travaux préparatoires;
- 6) baudžiamosios teisės doktrina (mokslas).

Vieni iš šių baudžiamosios teisės šaltinių padeda geriau realizuoti (taikyti) baudžiamosios teisės normas, kiti – suvokti tos teisės normos turinį ir prasmę.

3.2.1. Europos Žmogaus Teisių Teismo ir Europos Sąjungos Teisingumo Teismo sprendimai

Europos Žmogaus Teisių Teismas (toliau – EŽTT) – įkurtas pagal 1950 metų Europos Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvenciją, o nuo 1998 metų yra nuolat veikiančia tarptautine teismine institucija, kuri nagrinėja skundus fizinių asmenų, asmenų grupių bei nevyriausybinų organizacijų, teigiančių, kad pažeistos jų teisės ar laisvės, įtvirtintos Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijoje ir jos papildomuose protokoluose.⁹⁵

Skundą dėl žmogaus teisių ar laisvių pažeidimo EŽTT priima tik prieš tas valstybes, kurios yra Konvencijos (bei atitinkamų jos protokolų) dalyvės, t.y. apskūsti galima tik tuos tariamus ar tikrus žmogaus teisių ar laisvių pažeidimus, kuriuos padarė valstybės valdžios, valdymo, teisminės ir pan. institucijos ar pareigūnai. Skundas turi atitikti tam tikras formalias sąlygas:

- 1) turi būti išnaudotos visos valstybės vidaus gynybos priemonės;
- 2) nuo galutinio valstybės institucijos sprendimo nėra praėję 6 mėnesiai;
- 3) analogiško skundo nenagrinėja kita tarptautinė organizacija;
- 4) skundas nėra anonimiškas.

Remiantis pateiktu skundu EŽTT vadovaudamasis subsidiarumo principu tik aiškinasi, ar procedūrų vidaus teisėje metu nebuvo pažeistos EŽTK nustatytos asmenų garantijos. Taigi, kadangi Lietuva yra įsipareigojusi laikytis EŽTK nuostatų, Lietuvos teismams yra svarbi EŽTT nuomonė, nes jo sprendimai nulemia įstatymų, teismų ar kitų institucijų praktikos keitimą. Bendra prasme galima teigti, kad šio teismo praktikos reikšmė dvejoja. Pirmiausia, EŽTT praktika yra geriausias pavyzdys, kaip reikia interpretuoti pagrindines teises įtvirtinančias normas. Teisės, kurias garantuoja EŽTK turi būti interpretuojamos dinamiškai ir evoliuciniu būdu atsižvelgiant į šiandienos sąlygas, ir, kaip yra nurodęs Europos Žmogaus Teisių Teismas, vadovaujantis mūsų dienų demokratinės visuomenės koncepcijomis. Antra, analizuojant su baudžiamąja teise susijusias normas nemažiau svarbi analogiškų Konvencijos normų turinio, atskleisto konkrečiose Europos

⁹⁵ Prieiga per internetą: http://www.tm.lt/?item=stras_apie

Žmogaus Teisių Teismo sprendimuose, sampratos įtaka. Šie sprendimai – geriausias kriterijus norint patikrinti, ar teisingu keliu einama.

Nors dauguma Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimų, kurie būtų aktualūs Lietuvos teismams, yra susiję su baudžiamojo proceso taisyklių pažeidimu, pavyzdžiui, teisės į greitą bylos procesą, privataus gyvenimo neliečiamybę ir pan. Sprendimų, kuriuose būtų kalbama apie EŽTK nuostatas, susijusias su baudžiamąja teise, galima rasti. Įdomus visai neseniai, t.y. 2008 m. balandžio 24 d. paskelbtas Europos žmogaus teisių teismo sprendimas byloje Juozaitienė ir Bikulčius prieš Lietuvą⁹⁶, kuriuo, beje, pirmą kartą Lietuva pripažinta pažeidus teisę į gyvybę. Pateiktame skunde pareiškėjai skundėsi, kad policijos pareigūnai nepateisinamai nušovė jų sūnus. Išnagrinėjęs bylą EŽTT šioje konkrečioje byloje nustatė, kad nepertraukiamai ir padrikai šaudydami į automobilį, pareigūnai labai rizikavo nušauti keleivius ir turėjo protingai numatyti šią riziką. Teismas pažymėjo, kad tokia didelė rizika gyvybei gali būti pateisinama tik tada, kai šaudymas būtų naudojamas kaip paskutinė priemonė siekiant išvengti labai aiškaus ir tiesioginio pavojaus, kurį galėtų kelti automobilio vairuotojas, leidus jam pabėgti. Nors vairuotojo veiksmai buvo potencialiai pavojingi, bet nebuvo reikalinga šaudant nedelsiant sustabdyti vairuotoją. Atsižvelgdamas į šiuos ir kitus sprendime išdėstytus motyvus bei apibendrinęs teisės į gyvybę panašiose bylose bendruosius principus Teismas padarė išvadą, kad mirtį galinti sukelti jėga policijos pareigūnų gali būti panaudota tik kai tai yra „absoliučiai būtina“, t.y. griežtai proporcinga konkrečioms aplinkybėms. Be to pabrėžė, kad iš esmės negali būti būtinumo, kai sulaikomas asmuo nekelti grėsmės gyvybei ir nėra įtariamas padaręs smurtinį nusikaltimą, net jei nepanaudojus mirtį galinčios sukelti jėgos būtų prarasta galimybė sulaikyti bėglį.

Žinoma, šiame ir kituose panašiuose EŽTT sprendimuose pateikti EŽTK įtvirtintų normų išaiškinimai yra labai svarbūs Lietuvos teismams - nacionalinė teismų praktika negali nukrypti nuo EŽTT suformuotos praktikos. Todėl kiekvienas atvejis, kai nagrinėjant baudžiamąją bylą yra remiamasi tam tikru EŽTT sprendimu, yra sveikintinas ir naudingas. Pavyzdžiui, LAT nagrinėdamas S. Nemeikščio bylą Nr. 2K-322/2003 ir aiškindamas dvigubo baudimo draudimo principą, ne tik atkreipė dėmesį, kad dvigubo baudimo draudimo principas būdingas ne tik Lietuvos teisei, bet ir yra Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos Septintojo protokolo 4 straipsnyje, kuris nustato, kad „niekas neturi būti vėl persekiojamas ar baudžiamas tos pačios valstybės už teisės pažeidimą, dėl kurio jis jau buvo išteisintas ar už kurį buvo nuteistas pagal tos valstybės įstatymą ir baudžiamąjį procesą“, bet ir priimdamas sprendimą dėl kasacinio skundo rėmėsi byla France Fischer v. Austrija (2001-08-29) ir Sailer v. Austrija (2002-09-06).

⁹⁶ Pareiškimų Nr. 70659/01 ir 74371/01.

Tuo tarpu kalbant apie Europos Teisingumo Teismą (toliau –ETT), tai jis yra – Europos Sąjungos teisminė institucija, kuri turi užtikrinti vienodą ES teisės aiškinimą ir taikymą⁹⁷. Tai yra šio teismo paskirtis – užtikrinti, kad visose ES valstybėse narėse ES teisės aktai būtų aiškinami ir taikomi vienodai, kad teisė būtų vienoda visiems, Pavyzdžiui, kad valstybių narių teismai tuo pačiu klausimu nepriimtų skirtingų sprendimų.

Ši ETT funkcija pasireiškia nagrinėjant įvairių kategorijų bylas, numatytas Europos Bendrijos steigimo sutartyje⁹⁸, t.y. ieškinius:

1) dėl įsipareigojimų nevykdymo (226-227 str.);

Šis ieškinyje ETT leidžia kontroliuoti, ar valstybės narės vykdo įsipareigojimus pagal Bendrijos teisę. Jį gali pareikšti Europos Komisija arba kita valstybė narė. ETT nustatys, kad įsipareigojimų neįvykdymo faktą, valstybės narė privalo nedelsiant pažeidimą ištaisyti. Jei naujo Europos Komisijos kreipimosi pagrindu ETT nustato, kad valstybė narė neįvykdė sprendimo, jis gali paskirti jai už tai vienkartinę baudą ar periodinę baudą.

2) dėl panaikinimo (230 str.);

Šiuo ieškiniu pareiškėjas rašo panaikinti institucijos priimtą teisės aktą (reglamentą, direktyvą ar sprendimą). Tokius ieškinius gali pareikšti valstybė narė, Europos Parlamentas, Taryba arba Komisija. ETT nusprendęs, kad , kad tam tikras teisės aktas priimtas neteisėtai, paskelbia jį negaliojančiu.

3) dėl neveikimo (232 str.);

Valstybė narė, ar bet kuri kita Bendrijos institucija, gali pareikšti ieškinį Europos Parlamentui, Tarybai, Komisijai, jei ji, pažeisdama ES sutartį nesiima veiksmų, kurių yra paraginta imtis. ETT turi teisę pareikalauti imtis būtinų veiksmų.

4) dėl žalos atlyginimo (235 str.);

Ieškinį gali pateikti kiekvienas žalą patyręs asmuo. Nagrinėjami su civiline teise susiję klausimai.

5) ir kt.

Nors, visgi, nagrinėjamos temos prasme, manau, svarbiausia yra aptarti ETT suteiktą jurisdikciją procese dėl prašymo priimti prejudicinį sprendimą, nes siekiant užtikrinti efektyvų ir vienodą Bendrijos teisės aktų taikymą, nacionaliniai teismai gali, o tam tikrais atvejais ir privalo, kreiptis į ETT su prašymu išaiškinti Bendrijos teisę, kad, pavyzdžiui, būtų patikrinta jų valstybės įstatymų atitiktis šiai teisei. Prašymu priimti prejudicinį sprendimą taip pat gali būti siekiama

⁹⁷ Autorių kolektyvas. Namų advokatas. Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras, 2002, p. 254.

⁹⁸ Žin., 2004, Nr. 2-2.

patikrinti Bendrijos teisės akto galiojimą. Bet ETT pateikiamas atsakymas į tokį prašymą – nėra paprasta nuomonė, o motyvuotas sprendimas ar nutartis. Be to, pateiktas išaiškinimas yra privalomas nacionaliniam teismui, kuriam jis yra skirtas, nors, žinoma, jis yra privalomas taip pat ir kitiems nacionaliniams teismams sprendžiant iš esmės tapačias problemas.

Kaip baudžiamosios teisės šaltinis aktuali yra ETT šeštosios kolegijos 2008 m. liepos 11 d. nutartis byloje C-207/08. Byla nagrinėta pagal Panevėžio apygardos teismo sprendimą byloje prieš Edgarą Babanovą. Prašymas priimti prejudicinį sprendimą šioje byloje susijęs su Bendrijos teisės aktu, taikomų kanapių auginimui, išaiškinimu, atsižvelgiant į tai, kad nacionalinės teisės aktais draudžiama auginti visų rūšių kanapes. ETT išaiškino, kad jei yra reglamentas (Nr. 1782/2003), reglamentuojantis bendrą rinkų organizavimą atitinkamame sektoriuje, valstybės narės neturi imtis jokių priemonių, galinčių nuo jo nukrypti arba jį pažeisti. Pirma, pripažino, kad Lietuvos teisės aktuose dėl narkotinių medžiagų nustatytu draudimu auginti ir laikyti pluoštines kanapes, patenkančias į bendro rinkos kanapių sritį, tiesiogiai pažeidžiamas šis bendras organizavimas. Šiuo draudimu iš Lietuvos įsisteigusiu ūkininkų atimama bet kokia galimybė importuoti ir auginti byloje nagrinėjamas kanapes. Antra, pripažino, kad Lietuvos teisės aktais dėl narkotinių medžiagų nesiekama kito bendrojo intereso tikslo nei siekiamas bendru rinkos organizavimu kanapių sektoriuje. Todėl Reglamentas Nr. 1782/2003 turi būti aiškinamas taip, kad jis draudžia tokį nacionalinį teisės aktą, kuriuo draudžiama auginti ir laikyti šiame reglamente nurodytas pluoštines kanapes.

Taigi galima pasakyti, kad aiškindamas Europos institucijų teises ir pareigas viena kitos atžvilgiu bei teisinius valstybių narių ir ES santykius, tikrindamas, ar antriniai (ES Tarybos ir Europos Tarybos) teisės aktai atitinka sutartis ir bendruosius teisės principus, ETT veikia kaip konstitucinis teismas.⁹⁹

3.2.2. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis

Lietuvos Aukščiausiasis Teismas (toliau – LAT) – bendrosios kompetencijos teismų sistemos aukščiausioji grandis, valstybės aukščiausioji teisminė institucija, kurios priimtų sprendimų jokia kita nacionalinė institucija negali peržiūrėti ar keisti.¹⁰⁰ Jis yra vienintelis kasacinės instancijos teismas įsiteisėjusiems bendrosios kompetencijos teismų sprendimams, nuosprendžiams, nutartims, nutarimams ir įsakymams peržiūrėti, o jo priimtose nutartyse išdėstytos nuomonės dėl teisės normų

⁹⁹ Prieiga per internetą: <http://www.euro.lt/lt/apie-lietuvos-naryste-europos-sajungoje/europos-sajunga/europos-teisingumo-teismas/>

¹⁰⁰ Autorių kolektyvas. Namų advokatas. Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras, 2002, p. 471.

aiškinimo ir taikymo turi būti paisoma, nes užtikrinti vienodą baudžiamųjų teisės normų taikymo praktiką yra viena iš pagrindinių šio teismo Lietuvos Respublikos teismų įstatyme¹⁰¹ numatytų funkcijų, kurio 23 straipsnio 2 dalyje teigiama, kad Lietuvos Aukščiausiasis Teismas formuoja vienodą bendrosios kompetencijos teismų praktiką aiškinant ir taikant įstatymus ir kitus teisės aktus, t.y. skelbia skyrių plenarinių sesijų nutartis, taip pat trijų ir išplėstinių septynių teisėjų kolegijų nutartis, dėl kurių paskelbimo pritarė dauguma atitinkamo skyriaus teisėjų. Tai reiškia, kad į Aukščiausiojo Teismo biuletenyje paskelbtose nutartyse esančius įstatymų ir kitų teisės aktų taikymo išaiškinimus turi atsižvelgti teismai, valstybės ir kitos institucijos, taip pat kiti asmenys, taikydami tuos pačius įstatymus ar teisės aktus. Taigi remiantis tuo, kad šiame šaltinyje nėra naujų normų, o tik interpretuojamos esančios teisės normos, taip formuojant privalomas teisės normų aiškinimo taisykles, LAT nutartys yra laikomos antriniu baudžiamosios teisės šaltiniu.

Siekiant geriau suvokti, kaip LAT atlieka šią aiškinimo funkciją, reikia apžvelgti bent keletą LAT biuletenyje „Teismų praktika“ publikuotų nutarčių. Tarkim baudžiamojoje byloje¹⁰² (Nr. 2K-131/2005) LAT nagrinėjo šiuos klausimus:

1) dėl paskirtų bausmių subendrinimo taikant dalinio sudėjimo būdą.

Šioje byloje LAT aiškindamas LR BK 63 straipsnio 4 dalį pasakė, kad „BK nereglamentuoja dalinio bausmių sudėjimo būdo taikymo taisyklių, palikdamas teismui pačiam aiškinti ir taikyti 63 straipsnio 4 dalies nuostatas. Pats įstatymas nedetalizuoja, kokias bausmes ir kokią dalį bausmių, paskirtų už atskiras nusikalstamas veikas, teismas turi pridėti prie griežčiausios iš paskirtų bausmių. Be to pažymėtina, kad įstatymas dalinio sudėjimo būdai kelia keturis reikalavimus: a) kad kitos bausmės būtų pridedamos prie griežčiausios bausmės, paskirtos už vieną iš padarytų nusikalstamų veikų, b) kad iš dalies būtų pridedamos švelnesnės bausmės nuo visų paskirtų bausmių, c) kad bendrinant paskirtas už kelias nusikalstamas veikas bausmes būtų paskirta viena galutinė bausmė arba vadovaujantis BK 42 straipsnio 4 dalimi – dvi bausmės, d) kad galutinė subendrinta bausmė būtų didesnė (griežtesnė) už griežčiausią iš paskirtų už atskiras nusikalstamas veikas bausmių. Todėl BK 63 straipsnio 4 dalies nuostatų aiškinimas leidžia daryti išvadą, kad teismas, taikydamas dalinio bausmių sudėjimo būdą, prie griežčiausios iš paskirtų bausmių turi pridėti bent po dalį nuo kiekvienos paskirtos už atskiras nusikalstamas veikas bausmės. Teismas pats sprendžia, kokias paskirtų bausmių už atskiras nusikalstamų veikų dalis pridėti prie griežčiausios iš paskirtų bausmių. Tačiau reikia laikytis įstatymo reikalavimo, kad galutinė subendrinta bausmė būtų didesnė (griežtesnė) už griežčiausią iš paskirtų už atskiras nusikalstamas veikas bausmių. Kartu atkreiptinas

¹⁰¹ Žin., 1994, Nr. 46-851; 2002, Nr. 17-649.

¹⁰² LAT 2005 m. kovo 15 d. nutartis Nr. 2K-131/2005.

dėmesys į tai, kad, bendrinant paskirtas už kelias nusikalstamas veikas skirtingų rūšių bausmes, švelnesnės bausmės gali būti keičiamos į griežtesnes bausmes. Tačiau jei už atskiras nusikalstamas veikas paskirtų švelnesnių bausmių negalima pakeisti į griežtesnę, viena jų turi likti subendrinus bausmes. Tai yra ir dėl baudos. Tokia tvarka nustatyta 42 straipsnio 4 dalyje ir 65 straipsnio 2 dalyje.“

2) dėl bausmės vykdymo atidėjimo (LR BK 75 str.).

Pasak LAT, „įstatymas nedraudžia atidėti bausmės vykdymo asmeniui, padariusiam kelias nusikalstamas veikas, jei jos nėra sunkūs ar labai sunkūs nusikaltimai. Tačiau keliamas reikalavimas, kad teismas priimtų išvadą, jog yra pakankamas pagrindas manyti, kad bausmės tikslai bus pasiekti be realaus bausmės atlikimo. Turint galvoje nusikalstamų veikų pobūdį, jų kiekį, padarymo aplinkybes, padarytos ir atlyginto žalos dydį, nebuvo pagrindo daryti išvados, kad bausmės tikslai bus pasiekti be realaus bausmės atlikimo.“

Tuo tarpu baudžiamojoje byloje¹⁰³ (Nr. 2K-550/2005), LAT analizavo atleidimą nuo baudžiamosios atsakomybės pagal LR BK 38 straipsnį ir išaiškino, kad „atleisdamas nuo baudžiamosios atsakomybės asmenį, padariusį nusikalstamą veiką, kai kaltininkas ir nukentėjęs asmuo susitaiko, teismas turi ne tik nustatyti ir motyvuoti nuosprendį visų BK 38 straipsnio 1 dalyje nurodytų sąlygų buvimą, bet papildoma nurodyti dar ir kitus motyvus, kodėl tokiam asmeniui galima taikyti atleidimą nuo baudžiamosios atsakomybės. Tik esant visoms šioms sąlygoms, teismas turi apsvarstyti galimybę taikyti atleidimą nuo baudžiamosios atsakomybės, nes atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės yra teismo teisė, o ne pareiga. Teismas nuosprendyje tik konstatavo, bet nemotyavo BK 38 straipsnio 1 dalyje numatytų sąlygų buvimo, atskirai nepasisakė, kodėl yra pagrindas manyti, kad teisiame nedarys naujų nusikalstamų veikų ir nesvarstė ar jam galima taikyti atleidimą nuo baudžiamosios atsakomybės.“

Taigi LAT aiškindamas tam tikros baudžiamosios teisės normos turinį ar prasmę, išaiškina teismams jos taikymo pagrindus, sąlygas, taip siekdamas užtikrinti vienodą bendrosios kompetencijos teismų praktiką aiškinant ir taikant baudžiamuosius įstatymus.

3.2.3. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato nutarimu patvirtinti teismų praktikos apibendrinimai ir apžvalgos

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senatas (toliau – Senatas), tai LAT institucija, į kurią įėjo Aukščiausiojo Teismo pirmininkas, Civilinių bylų ir Baudžiamųjų bylų skyrių pirmininkai, taip pat

¹⁰³ LAT 3005 lapkričio 22 d. Nr. 2K-550/2005.

po septynis Civilinių bylų ir Baudžiamųjų bylų skyriaus didžiausią Aukščiausiojo Teismo teisėjo darbo stažą turinčius teisėjus. Pagrindinės jo funkcijos buvo įtvirtintos Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 25 straipsnyje, tai yra:

- 1) tvirtinti teismų praktikos taikant įstatymus ir kitus teisės aktus atskirų kategorijų bylose apibendrinimo apžvalgas ir teikti rekomendacinius išaiškinimus;
- 2) svarstyti medžiagos paskelbimo Aukščiausiojo Teismo biuletenyje būtinumą, išskyrus tam tikrus atvejus.

Taigi, siekdamas išsiaiškinti, ar vienodai teismai taiko baudžiamuosius įstatymus, Senatas analizavo teismų praktiką tam tikrų kategorijų bylose, rengė teismų praktikos apžvalgas taip pat nutarimu patvirtintus teismų praktikos apibendrinimus, kuriuose buvo keliamos baudžiamųjų įstatymų taikymo problemos teismuose tam tikrų kategorijų bylose ir formuluojami baudžiamojo įstatymo nuostatų išaiškinimai.

Paminėtini Senato nutarimu patvirtinti teismų praktikos apibendrinimai šiose baudžiamųjų bylų kategorijose:

- 1) vagystės ir plėšimo (2005-06-23, Nr. B2-27);
- 2) išžagavimo ir seksualinio prievartavimo (2004-12-30, Nr. B2-25);
- 3) žmogaus gyvybės (2004-06-18, Nr. B2-23);
- 4) kontrabandos (2003-12-29, Nr. B2-22);
- 5) psichotropinių ar narkotinių medžiagų grobimo, neteisėto šių medžiagų ir jų pirmos kategorijos pirmtakų (prekusorių) gaminimo, įgijimo, laikymo, gabenimo, siuntimo, pardavimo ar kitokio platinimo (2002-06-21, Nr. B2-18);
- 6) atleidžiant nepilnamečius nuo baudžiamosios atsakomybės (2001-06-15, Nr. B2-15);
- 7) veikas pripažįstant mažareikšmėmis (2000-12-21, Nr. B2-14);
- 8) nužudymo (1999-06-18, Nr. B2-9);
- 9) sukčiavimo ir turto pasisavinimo arba iššvaistymo (1998-12-22, Nr. B2-8);
- 10) ir kt.

Žinoma, tai nėra baigtinis sąrašas, nes yra ir kitų rūšių nusikalstamas veikas reglamentuojančių teisės normų, kurių taikymo praktika yra taip pat apibendrinta. Įdomu pastebėti, kad, visgi, tokiuose Senato nutarimu patvirtintuose teismų praktikos apibendrinimuose, išaiškinamos ne tik baudžiamosios teisės normos, dažniausiai daromos praktikoje klaidos, sąvokos, terminai, bet ir pateikiama tam tikra teorinė medžiaga, kuri padeda jas lengviau suvokti. Pavyzdžiui

Senatas 2005 m. birželio 23 d. nutarime Nr. 52 „Dėl teismų praktikos vagystės ir plėšimo baudžiamosiose bylose“¹⁰⁴ išaiškino, kad:

- vienodas baudžiamųjų įstatymų dėl atsakomybės už kėsimąsi į nuosavybę taikymas, teisingų bausmių paskyrimas yra viena svarbiausių teisingumo ir teisėtumo principų įgyvendinimo garantijų užtikrinant LR Konstitucijoje bei kituose įstatymuose įtvirtintą nuosavybės santykių apsaugą.
- Vagystės objektas yra visų rūšių ir formų nuosavybė. Plėšimo objektą sudaro ne tik visų rūšių ir formų nuosavybė, bet ir žmogaus sveikata bei žmogaus veiksmų laisvė.
- Vagystės ir plėšimo dalykas yra svetimas turtas.
- Turtas pagal LR BK 178 ir 180 straipsnius – tai turintis vertę bei fizinius parametrus (gabaritus, svorį, skaičių, kiekį) daiktai, (pvz., namų apyvokos daiktai, transporto ir gamybos priemonės, asmeniniai daiktai, taip pat ir pinigai ir vertybiniai popieriai)
- Svetimas turtas, tai daiktai, kurie grobimo momentu priklauso ne kaltininkui, o kitam asmeniui. Kai turtą pagrobia šeimos narys, kuriam tas turtas nepriklauso bendrosios jungtinės nuosavybės teise (pvz., vaikas, įvaikis), tokia veika kvalifikuojama kaip svetimo turto pagrobimas, tačiau teismai į šią aplinkybę gali atsižvelgti sprenddami baudžiamosios atsakomybės skyrimo klausimus.
- Atsakomybę už turto pagrobimą įstatymo leidėjas diferencijuoja pagal turto vertę.
- Pagrobimas – tai tyčinis, neteisėtas ir neatlygintinas svetimo turto fizinis užvaldymas, atimantis iš asmens galimybę valdyti, naudoti ir disponuoti jam priklausančiu turtu.
- Vagystė ir plėšimas laikomi baigtais, kai kaltininkas užvaldo svetimą turtą ir taip įgyja galimybę neteisėtai valdyti, naudotis ir disponuoti turtu pagal savo valią .
- Ir t.t.

Panaši aiškinimo ir apibendrinimo struktūra, t.y. pradedant nuo objekto analizės ir einant iki objektyviosios pusės, subjekto ir subjektyviosios pusės, patekta ir Senato 2004 m. birželio 18 d. nutarime Nr. 46 „Dėl teismų praktikos nusikaltimų žmogaus gyvybei bylose“¹⁰⁵ kuriame pasakyta:

- Nužudymas yra tyčinis neteisėtas kito žmogaus gyvybės atėmimas, ir tik tokia veika gali būti kvalifikuojama pagal BK 129, 130 ar 131 straipsnius. Tačiau kai nužudymas yra kitos nusikaltimo sudėties vienas iš požymių (pvz., BK 99, 100, 101 straipsniai), jis pagal BK 129 straipsnį nekvalifikuojamas.

¹⁰⁴ Teismų praktika, 2005, Nr. 23.

¹⁰⁵ Teismų praktika, 2004, Nr. 20.

Jei žmogaus gyvybė atimta dėl nusikalstamo pasitikėjimo ar nusikalstamo nerūpestingumo (BK 16 straipsnis), veika kvalifikuojama pagal BK 132 straipsnį kaip neatsargus gyvybės atėmimas arba atitinkamą specialią normą.

- Nužudymas gali būti padarytas veikimu arba neveikimu. Veika, pasireiškusi neveikimu ir sukėlus mirtį, kvalifikuojama kaip nužudymas tik tada, kai nustatyta, kad kaltininkas turėjo teisinę pareigą rūpintis nukentėjusiuoju ir kad jis galėjo atlikti tam tikrus veiksmus, kuriais būtų išvengta pastarojo mirties.
- Atsakomybė už žmogaus gyvybės atėmimą kyla tada, kai tarp kaltininko padarytos veikos ir atsiradusių padarinių (mirties) yra priežastinis ryšys.
- Nužudymas gali būti padarytas tiesiogine apibrėžta tyčia, kai veikiama siekiant atimti gyvybę, ir neapibrėžta tyčia, kai veikiama siekiant, ar sutrikdyti žmogaus sveikatą, ar atimti gyvybę. Neapibrėžtos tyčios atveju kaltininkas galimybę atsirasti įvairiems jo pavojingos veikos padariniams (nukentėjusiojo sveikatos sutrikdymams ar net jo mirčiai) numato bendrai, tų padarinių savo sąmonėje nedetalizuoja ir vienodai nori bet kurio iš jų atsiradimo. Šių tyčios rūšių nustatymas ypač svarbus atirbojant pasikėsinimą nužudyti nuo tyčinio sveikatos sutrikdymo kaip panaudoto smurto padarinių.
- Ir kt.

Tuo tarpu Senato atskirų kategorijų bylų apibendrinimo apžvalgos yra labiau detalesnės, informatyvesnės, nes aptariama ne tik teismų praktika taikant tam tikras baudžiamosios teisės normas, bet ir pateikiama statistika, pavyzdžiui, Teismų praktikos skiriant bausmes už nužudymus (129 str.) apžvalgoje¹⁰⁶ nurodyta, kokios bausmės nuteistiesiems paskiriamos ir kiek asmenų šiomis bausmėmis yra nuteista. Toliau apžvelgiamos įvairių teismų nutartys, nuosprendžiai nužudymų bylose, kartu aiškinant, analizuojant, kada teismai teisingai aiškina ir taiko 129 straipsnį, o kada praktika nukrypsta visiškai netinkama linkme. Faktiškai, tai konkreti, mažiau teorinių aspektų turinti medžiaga, kuria siekiama parodyti, o taip kartu ir išvengti, praktikoje daromų baudžiamosios teisės normų taikymo klaidų.

Taigi, kaip matyti iš trumpų Senato išaiškinimų ir minėtos apžvalgos esmės, galima sakyti, kad Senatas šiuo atveju atliko labai reikšmingą darbą, t.y. apibendrinamas atskirų kategorijų bylas ir pateikdamas baudžiamosios teisės normų taikymo apžvalgas, aiškiai apibrėžė objektą į kurį kėsiniama darant tam tikrą nusikalstamą veiką, nusikalstamos veikos objektyviosios pusės požymius, subjektą ir subjektyviąją pusę, daug dėmesio skirdamas nusikalstamą veiką kvalifikuojančių požymių analizei, panašių nusikalstamų veikų atribojo klausimų sprendimui.

¹⁰⁶ Teismų praktika, 2008, Nr. 28.

Todėl, Senato nutarimu patvirtinti teismų praktikos apibendrinimai ir apžvalgos yra labai svarbus antrinis baudžiamosios teisės šaltinis.

3.2.4. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimų konstatuojamoji dalis

Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas teisinėje sistemoje užima ypatingą vietą. Jo priimtų nutarimų reikšmė yra kitokia, nei LAT baudžiamosiose bylose priimtų nutarčių. Jokiam įstatyme nėra pasakyta, kad Konstitucinio teismo nutarimuose suformuluotomis įstatymų aiškinimo taisyklėmis bei atskleistu konstitucinių normų turiniu privaloma vadovautis baudžiamosiose ir kitose bylose. Tačiau atsižvelgiant į tai, kad Konstitucija yra aukščiausia teisinę galią turintis baudžiamosios teisės šaltinis, manau, reikia remtis Konstitucinio Teismo nutarimuose išdėstytais teiginiais. Net ir tuomet, kai teisės normos Konstitucinio Teismo nutarimu nėra pripažįstamos prieštaraujančiomis Konstitucijai, iš Konstitucinio Teismo nutarimo gali būti aišku, kaip atitinkamos baudžiamosios teisės normos turi būti aiškinamos ir taikomos, kad jas taikant nebūtų pažeistos Konstitucijoje garantuojamos teisės ir laisvės. Panašios nuomonės laikosi ir Konstitucinio Teismo teisėjas, dabartinis jo pirmininkas, K. Lapinskas teigdamas, kad Konstitucinio Teismo aktų konstatuojamoji dalis tiek, kiek yra aiškinamos Konstitucijos ar kitų teisės aktų normos, galėtų būti prilyginama teisės šaltiniams¹⁰⁷. Tuo tarpu J. Žilys, analizavęs Konstitucinio Teismo aktus teisės šaltinių sistemoje, daro išvadą, kad Konstitucinio Teismo aktai, atspindėdami Konstitucijos vientisumo principą, yra neskaidomi, o jų dalys (nustatomoji, konstatuojamoji, rezoliucinė) sudaro vientisą visumą¹⁰⁸. Be to Konstitucinis Teismas 2000 m. sausio 12 d. sprendime¹⁰⁹ yra ir pats patvirtinęs Konstitucinio Teismo nutarimo, kaip vientiso akto sampratą, todėl imperatyvi yra ne tik nutarimo rezoliucinė, bet ir konstatuojamoji dalis.

Kalbant plačiau, tai Konstitucinis Teismas savo nutarimuose nevengia gana plačiai aptarti ir įsigilinti į nagrinėjamo konstitucinio principo ir tam tikro baudžiamosios teisės instituto ar normos turinį. Pavyzdžiui, 2003 m. birželio 10 d. nutarime¹¹⁰, nagrinėjant ar BK 45 straipsnio 4 dalyje ir

¹⁰⁷ K.Lapinskas. Teisės šaltiniai ir konstitucinės priežiūros institucijų baigiamieji aktai//Konstitucinės priežiūros institucijų baigiamieji aktai (Konferencijos medžiaga), Vilnius: Konstitucinis Teismas, 2000, p. 53.

¹⁰⁸ J. Žilys. Konstitucinio Teismo aktai teisės šaltinių sistemoje//Jurisprudencija: mokslo darbai.2000.T.17(9), p. 77.

¹⁰⁹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. sausio 12 d. sprendimas „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. gruodžio 21 d. nutarimo išaiškinimo“//2000, 4-100.

¹¹⁰ Konstitucinio Teismo 2003 m. birželio 10 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 45 straipsnio (1998 m. liepos 2 d. redakcija) ir 312 straipsnio 3 dalies (1998 m. vasario 3 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai//Valstybės žinios. 2003. Nr. 57-2552.

312 straipsnio 3 dalyje numatyta minimali penkerių metų laisvės atėmimo bausmė neprieštarauja Konstitucijos 31 straipsnio 2 daliai ir Konstitucijoje įtvirtintam teisinės valstybės principui, Konstitucinis Teismas detaliai išanalizavo leistinus bausmių nustatymo, konstravimo (viršutinės ir apatinės ribos) principus (būdus), pasisakė, kad „švelnesnės negu įstatymo nustatyta bausmės skyrimas yra ne taisyklė, bet išimtis – švelnesnę negu įstatymo nustatytą bausmę teismas gali skirti tik esant ypatingoms atsakomybę lengvinančioms aplinkybėms, į kurias atsižvelgus įstatyme nustatyta bausmė, jeigu ji paskirta būtų akivaizdžiai neteisinga. Teismas turi pareigą švelnesnės negu įstatymo nustatyta bausmės skyrimo institutą taikyti itin atidžiai, kad nebūtų pažeisti nukentėjusio asmens, visuomenės ir valstybės interesai.“

Taigi, atsižvelgiant į pirmiau išdėstytus argumentus, galima teigti, kad privaloma (ipareigojanti, saistoma) yra ne tik Konstitucinio Teismo nutarimo rezoliucinė dalis, kurioje pripažįstama, jog tam tikras teisės aktas (jo dalis) neprieštarauja Konstitucijai, bet ir nutarimo konstatuojamoji dalis, kurioje pateikiami argumentai bei motyvai, pagrindžiantys Konstitucinio Teismo sprendimą.¹¹¹ Nors įdomu pastebėti, kad Lietuvos Aukščiausiasis Teismas laikosi kitokios nuomonės ir iš dalies ignoruoja Konstitucinio Teismo nutarimo konstatuojamoje dalyje išsakytas nuostatas. Tai akivaizdžiai atsispindi LAT 2001 m. vasario 27 nutartyje¹¹², kurioje pasakyta, kad „LR Konstitucinio Teismo nutarimo konstatuojamoje dalyje išsakytos nuostatos, kuriomis kaip vienu iš kasacinio skundo argumentu remiasi kasatorius, pačios savaime be nuorodos į LR Konstitucijos straipsnius ar kitus konkrečius įstatymus, kuriuos pažeidė teismas, priimdamas apkaltinamąjį nuosprendį, negali būti pagrindu teikiant kasacinį skundą ir keisti ar naikinti nuosprendį šioje baudžiamojoje byloje“.

3.2.5. Travaux préparatoires

Įstatymų parengiamoji medžiaga suteikia duomenų apie įstatymo rengėjo ketinimus, tam tikro teisės akto priėmimo priežastis ir dėl tos priežasties tokia medžiaga yra naudojama aiškinant įstatymus.

Šiuo požiūriu yra svarbūs tiek BK pakeitimų ir (ar) papildymų įstatymų projektų, tiek kitų įstatymų aiškinamieji raštai. Jie dažniausiai rašomi laisva forma, nes tipinės formos nėra. Todėl

¹¹¹ V.Sinkevičius. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisdikcijos ribos. Jurisprudencija, 2002, t. 30(22), p. 133.

¹¹² Kasacinė byla Nr. 2K-52/2001.

siekiant geriau suvokti, kas tai per dalykas, pasirinkau kelis aiškesnius aiškinamuosius raštus, kuriuos ir norėčiau aptarti. Tai yra:

- 1) Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 281 straipsnio papildymo įstatymo projekto.

Šį aiškinamąjį raštą 2007 m. lapkričio 12 d. pateikė Lietuvos Respublikos Seimo narių grupė. Jį sudaro keturiolika punktų, kuriuose pateiktos ne tik įstatymo projekto rengimą paskatinusios priežastys, pirminiai jo siūlytojai, asmenys, dalyvavę rengiant ir tobulinant projektą, projekto tikslai ir uždaviniai, numatomos naujos reguliavimo nuostatos, bet ir galimos neigiamos projekto pasekmės, atitikimas tarptautiniams dokumentams bei kiti klausimai. Pagrindiniu šio projektu tikslu ir uždaviniu įvardijamas siekis „suderinti BK dabar nustatytą atsakomybę už kelių eismo taisyklių pažeidimus su padidėjusiu tų pažeidimų išplitimu ir pavojingumu visuomenei. Todėl projektu numatoma padidinti atsakomybę už kelių eismo taisyklių pažeidimus ir numatyti, kad didesnė atsakomybė taikoma ne tik už girtumą, bet kai kuriuos kitus, ypatingą pavojingumą visuomenei rodančius nusikaltimo požymius: nusikaltimo padarymą daugelio aukų atžvilgiu, pakartotinumą, pabėgimą iš įvykio vietos, nusikaltimo padarymo asmens, kurio pareiga prižiūrėti viešąją tvarką ir kelių eismo saugumą.“ Toliau yra pateikiamos naujos teisinio reguliavimo nuostatos, naujai reglamentuotų klausimų teigiamos savybės ir kokių teigiamų rezultatų laukiama. Tai yra aptarta esama situacija keliuose, argumentuoti teiginiai – kodėl būtina keisti BK 281 straipnį, griežtinti baudžiamąją atsakomybę. Pasakyta, kad „visuomenė nesijaučia saugi keliuose ir gatvėse, nes paskutinio meto įvykiai, sukrėtę visuomenę, rodo, jog kelių eismo taisyklių pažeidėjams numatyta baudžiamoji atsakomybė yra per menka, kad priverstų susilaikyti nuo pažeidimų, sukeliančių skaudžias nelaimes ir sunkius žmonių teisių pažeidimus. Pažeidėjai, įskaitant ir kai kuriuos pareigūnus, tapo išūlūs. Jie ne tik sukelia autoįvykius, kurie atima gyvybes žmonėms, bet ir nesuteikia pagalbos, pabėga iš autoįvykio vietos, taip išvengdami girtumo testo. Nukentėjusiųjų teisės neapginamos <...>“

- 2) Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 272, 274 straipsnių, priedo pakeitimo ir papildymo, ir kodekso papildymo 277¹ straipsniu įstatymo.

Šis aiškinamasis raštas 2008 m. birželio 6 d. buvo parengtas Lietuvos Respublikos aplinkos ministerijos. Jame priešingai nei minėtame, griežtos aiškinimo struktūros nesilaikoma, t.y. nėra jokių punktų, tekstas vientisas ir glaustas. Esminiu projekto pateikimo veiksmu įvardijamas siekis įgyvendinti 1996 m. gruodžio 9 d. Tarybos reglamento 338/97 dėl laukinės faunos ir floros rūšių apsaugos kontroliuojant jų prekybą nuostatas. Detalizuojamos šio reglamento formuluotės, lyginant jas su BK straipsniuose įtvirtintomis nusikalstamų veikų sudėtimis. Aptariami neatitikimai tarp jų.

3) Dėl Jungtinių Tautų konvencijos prieš korupciją ratifikavimo.

Tai visai kitokio pobūdžio aiškinamasis raštas, nes jis susijęs ne su tam tikrais BK pakeitimais, papildymais, bet su Jungtinių Tautų konvencija prieš korupciją. Šį aiškinamąjį raštą yra pateikusi Teisingumo ministerija 2006 m. lapkričio 22 d. Jame aiškinamos ne tik minėtos konvencijos ratifikavimo būtinybės priežastys, bet ir atskleidžiami pati konvencijos esmė. Pasakyta, kad šia „Konvencija siekiama remti ir stiprinti priemones, skirtas veiksmingiau užkirsti kelią korupcijai ir kovoti su ja, stiprinti tarptautinį bendradarbiavimą ir savitarpio pagalbą, skatinti sąžiningumą, atskaitomybę ir tinkamą valdymą viešųjų reikalų ir viešosios nuosavybės srityse. Ši tarptautinė sutartis skatina valstybes imtis efektyvių priemonių korupciniam nusikaltimams nustatyti bei užtikrinti tokių nusikaltimų prevenciją. Konvencijos nuostatos papildo bei praplečia kitų teisinių instrumentų, priimtų Jungtinių Tautų rėmuose (pvz.: JT konvencijos dėl tarptautinio organizuoto nusikalstamumo) reguliuojamų teisinio bendradarbiavimo santykių sritis bei atitinkamų nuostatų taikymo apimtį. Konvencija numato bendruosius standartus, priemones bei taisykles, kurias valstybės, Konvencijos šalys, privalo priimti, sustiprinti bei įgyvendinti kovojo su korupcija. Ji aiškiai įvardina prevencines priemones bei labiausiai paplitusių tiek privačiame, tiek ir viešajame sektoriuje korupcijos formų kriminalizavimą.“ Taip pat akcentuota, kad Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas kai kuriais aspektais neatitinka esminių konvencijos reikalavimų, todėl, siekiant užtikrinti tinkamą jų įgyvendinimą, būtina priimti atskirų BK straipsnių pakeitimus.

Žinoma, kaip baudžiamosios teisės šaltinis gali būti svarbi ir kita parengiamoji teisės akto medžiaga, t.y. tam tikro komiteto išvada, pasiūlymai ir pan., kuri padeda suvokti, išsiaiškinti nagrinėjamos ar taikomos baudžiamosios teisės normos priėmimo (pakeitimo) priežastis, tikslus bei prasmę. O atskirais atvejais – ir tam tikros su baudžiamąja teise susijusios konvencijos ar kitos tarptautinės sutarties turinį.

3.2.6. Baudžiamosios teisės doktrina (mokslas)

Kalbant bendra prasme, doktrina (mokslas) – tai turėjusių įtakos teisės mokslo raidai, teisinės praktikos, teisinių sąvokų formavimuisi, tam tikrame istorijos etape susiklosčiusių ir teisinėje praktikoje nusistovėjusių vieno ar kelių teoretikų požiūrių į teisę, tam tikrą teisės šaką, teisės institutą ar kitą teisinį reiškinį arba teisinių reiškinčių grupę visuma.¹¹³ Baudžiamosios teisės prasme, tai yra baudžiamųjų teisinių pažiūrų, įsitikinimų apie baudžiamąjį įstatymą visuma, kuri įtvirtinta kodeksų ir kitų įstatymų komentaruose, monografijose, disertacijose, publikacijose, ir kuri padeda

¹¹³ Autorių kolektyvas. Namų advokatas. Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras, 2002, p. 227.

suvokti ir išsiaiškinti, kiek pagrįsti, būtini bei efektyvūs vieni ar kiti institutai, ar jie atitinka individo poreikius, ar nesuvaržytas per daug asmuo, kokios formuojasi naujos nusikalstamos veikos ir pan. Nagrinėjami baudžiamieji įstatymai ir teisinės technikos požūrius, diskutuojama, kas yra humanizmas. Pavyzdžiui, baudžiamosios teisės moksle dažnai analizės objektu yra šie klausimai:

- atsakomybės pagrindai (nuo kokio amžiaus galima bausti);
- riboto pakaltinamumo problema;
- kaltės formos (neatsargumas, kai negalvojama, kad veika bus pavojinga, veikos padaromos apsvaigus);
- bendrininkavimo problema;
- juridinio asmens subjekto problema;
- tarptautinės teisės normų įtvirtinimas baudžiamojoje teisėje;
- įstatymo leidėjo tikslai;
- veikų dekriminalizacija (kriminalizacija) ir (de)penalizacija,
- baudžiamosios teisės istorija;
- užsienio šalių ir Lietuvos Baudžiamosios teisės lyginimas;
- atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės problema (kur optimalios ribos, BK 98 str.);
- atarbojimas administracinės teisės nuo baudžiamosios teisės;
- recidyvo problema;
- ir kt.

Tačiau tam, kad baudžiamosios teisės doktrina (mokslu) aiškinant baudžiamosios teisės normas būtų galima remtis, ji turi neatitrūkti nuo tikrovės. Be to turi atsižvelgti ir į kitus su baudžiamąja teise susijusius mokslus, kaip antai į kriminologiją, kuri papildo baudžiamosios teisės mokslą, sudaro galimybę keisti baudžiamuosius įstatymus, leidžia spręsti apie baudžiamųjų įstatymų efektyvumą; kriminalistiką, kuri pateikia informaciją apie atskiras nusikalstamas veikas, apibūdina objektyvią nusikalstamos veikos pusę; teismo medicina, psichiatrija, psichologija padeda pagrįsti subjektyvius nusikalstamos veikos požymius, apibūdina pakaltinamumą ir pan.

Taigi baudžiamosios teisės doktrina (mokslas) yra labai svarbus antrinis baudžiamosios teisės šaltinis, nes tarkim skaitant įvairių autorių mokslinius straipsnius, galima lengviau įsigilinti ir suvokti tam tikrą baudžiamosios teisės normą, jos atsiradimo LR BK priežastis, struktūrą. Kartu baudžiamoji teisėkūra ir baudžiamosios teisės normų taikymas taip pat yra neatsiejamas nuo baudžiamosios teisės moksle suformuluotų pagrindų ir principų. Tačiau svarbu nepamiršti, kad

baudžiamosios teisės moksle formuojamos idėjos, sampratos, kategorijos ir koncepcijos negali paneigti konstitucinių vertybių, nepaisyti konstitucinių baudžiamosios teisės pagrindų¹¹⁴.

¹¹⁴ A. Abramavičius, E. Jarašiūnas. Konstitucinė dimensija baudžiamojoje teisėje// Teisė. 2002, Nr. 53, p. 13.

Išvados

1. Kaip ir daugelyje kitų valstybių, taip ir Lietuvoje, iki XVI a. vidurio pagrindiniu teisės šaltiniu buvo vietos papročiai, t.y. nerašytos, įprastos elgesio taisyklės, visuomenėje nusistovėjusios dėl daugkartinio naudojimo, įsigalėjusio tam tikro pobūdžio žmogaus, socialinės grupės veiksmų, santykių vertinimo.

2. Baudžiamosios teisės šaltiniai (siaurąja prasme) – tai norminiai teisės aktai, kurie uždraudžia veikas kaip nusikalstamas ir numato už šių draudimų pažeidimą atitinkamas bausmes arba kitas poveikio priemones, kaip šios veikos pasekmes, taip pat atleidimą nuo bausmės ar bausmės palengvinimą.

3. Istorinė Lietuvos baudžiamosios teisės šaltinių raidos apžvalga padeda geriau ne tik įsigilinti į dabartinę baudžiamosios teisės šaltinių sistemą, bet ir suvokti, kodėl ji yra tokia ir kokie veiksniai tai lėmė.

4. Baudžiamosios teisės galiojančių šaltinių sistemą sudaro pirminiai ir antriniai baudžiamosios teisės šaltiniai. Pirminiai – tai teisės aktai, kuriais baudžiamajoje teisėje vadovaujama tiesiogiai. Antriniais laikomi įvairūs teisės aktai ir mokslinė literatūra, kuri aiškina ir (ar) sukonkretina pirminius baudžiamosios teisės šaltinius.

5. Baudžiamasis įstatymas yra pagrindinis baudžiamosios teisės šaltinis, nes baudžiamosios teisės normos priimamos, keičiamos ir naikinamos tik baudžiamuoju įstatymu.

6. Kaip baudžiamosios teisės šaltinis aktuali yra Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimo rezoliucinė dalis, kurioje pripažįstama, kad tam tikras su baudžiamąja teise susijęs teisės aktas (jo dalis) prieštarauja Konstitucijai.

7. Lietuvos teismams yra svarbi Europos žmogaus Teisių Teismo ir Europos Sąjungos Teisingumo Teismo nuomonė, nes jų sprendimai, susiję su baudžiamąja teise, nulemia įstatymų, teismų ir kitų institucijų praktikos keitimą.

8. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas aiškindamas tam tikros baudžiamosios teisės normos turinį ar prasmę, išaiškina teismams jos taikymo pagrindus, sąlygas, taip siekdamas užtikrinti vienodą bendrosios kompetencijos teismų praktiką aiškinant ir taikant baudžiamuosius įstatymus.

9. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato išaiškinimais ir teismų praktikos apžvalgomis siekiama aiškiai apibrėžti objektą į kurį kėsinama darant tam tikrą nusikalstamą veiką, nusikalstamos veikos objektyviosios pusės požymius, subjektą ir subjektyviąją pusę. Daug dėmesio

skiriama nusikalstamą veiką kvalifikuojančių požymių analizei, panašių nusikalstamų veikų atirbojimo klausimų ir dažniausiai praktikoje teismų daromų klaidų sprendimui.

10. Privaloma (įpareigojanti, saistoma) yra ne tik Konstitucinio Teismo nutarimo rezoliucinė dalis, kurioje pripažįstama, jog tam tikras baudžiamosios teisės aktas (jo dalis) neprieštarauja Konstitucijai, bet ir nutarimo konstatuojamoji dalis, kurioje pateikiami argumentai bei motyvai, pagrindžiantys Konstitucinio Teismo sprendimą.

11. Įstatymų parengiamoji medžiaga suteikia duomenų apie įstatymo rengėjo ketinimus ir dėl tos priežasties tokia medžiaga yra naudojama aiškinant įstatymus.

12. Baudžiamosios teisės doktrina (mokslas) - tai yra visuma baudžiamųjų teisinių pažiūrų, įsitikinimų apie baudžiamąjį įstatymą visuma, kuri įtvirtinta kodeksų ir kitų įstatymų komentaruose, monografijose, disertacijose, publikacijose, ir kuri padeda suvokti ir išsiaiškinti, kiek pagrįsti, būtini bei efektyvūs vieni ar kiti institutai, ar jie atitinka individo poreikius, ar nesuvaržytas per daug asmuo, kokios formuojasi naujos nusikalstamos veikos ir pan.

Darbo santrauka

Kiekvienoje valstybėje, taip ir Lietuvoje, egzistuoja tam tikra tarpusavyje susijusių baudžiamosios teisės šaltinių visuma, kurią sudaro gausybė ne tik norminių teisės aktų, bet ir kitų įvairių dokumentų, raštų, mokslinių darbų. Vieni jų sprendžiant su baudžiamąja teise susijusį klausimą taikomi tiesiogiai, kiti priešingai – tik aiškina ar konkretina tiesiogiai taikomų teisės normų turinį, prasmę. Todėl svarbu tiksliai žinoti ir apibrėžti Lietuvos baudžiamosios teisės šaltinius, esamą jų sistemą, dėl kurios, beje, vieningos nuomonės nėra.

Teisės teorijoje teisės šaltiniai yra klasifikuojami pagal įvairius kriterijus, tačiau analizuojamos temos prasme Lietuvos baudžiamosios teisės šaltiniai išskirti į dvi dideles grupes, t.y. pirminius ir antrinius baudžiamosios teisės šaltinius, nes taip aiškiau galima atskleisti ir parodyti jų ne tik teorinę, bet ir praktinę reikšmę, kadangi kiekvienas subjektas, oficialiai taikantis ar besiremiantis tam tikra baudžiamosios teisės norma, gali lengviau pasirinkti tinkamą elgesio variantą.

Taigi, šiame darbe kalbama apie baudžiamosios teisės šaltinio sampratą, rūšis, sistemą bei jų istorinę raidą Lietuvoje. Pati darbo struktūra susideda iš trijų dalių, kurios tarpusavyje yra logiškai susijusios ir viena kitą papildo bei leidžia geriau atskleisti nagrinėjamos temos praktinę reikšmę, nes, pradžioje susitarus kas bus laikoma baudžiamosios teisės šaltiniais bei aptarus jų istorinius formavimosi etapus, lengva suvokti dabartinę baudžiamosios teisės šaltinių sistemą, ją sudarančių šaltinių esmę, turinį ir pobūdį. Taip kartu bandant rasti atsakymus į iškilusius ar teisės teorijoje keliamus probleminius klausimus.

Sources of the Lithuanian Criminal Law

SUMMARY

The certain whole complex of interdependent of the criminal law consisting not only of a lot of statutory acts but also of other different documents, papers and treatises exists in each country and in Lithuania, too. Some of them are applied directly when a problem related to the criminal law is solved, others on the contrary – only explain and concretize the contents and meaning of rules of law applied directly. Therefore it is important specifically to know and define the sources of the Lithuanian criminal law, the system to which they exist and on which by the way there is no one opinion.

The sources of law are classified according to different criteria in the theory of law. However, in the sense of the topic analyzed the sources of the Lithuanian criminal law are divided into two major groups, i.e. primary and secondary sources of criminal law as both theoretical and practical importance of them may be revealed and demonstrated in a more explicit way because each entity officially applying or citing a certain rule of the criminal law more easily choose a proper variant of behavior.

Thus, the project deals with the conception, types, system of the sources of the criminal law and also their historical development in Lithuania. The project structure itself consist of three parts that are logically interrelated, complement one another and allow better revealing of the practical importance of the theme analyzed because at the beginning, having agreed on what would be considered as the sources of the criminal law and having discussed the historic stages of their formation, it is easier to perceive the present system of the criminal law sources and the essence, contents and nature of them by trying at the same time in such a way to find answers to problematic questions arising in the theory of law.

Literatūra

Teisės norminiai aktai:

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija// Valstybės žinios. 1992, Nr. 33-1014.
2. Visuotinė žmogaus teisių deklaracija//Valstybės žinios, 2006, Nr. 68-2497.
3. Konvencija prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą//Valstybės žinios, 2006, Nr. 80-3141.
4. Konstitucinis aktas „Dėl Lietuvos Respublikos narystės Europos Sąjungoje“//Valstybės žinios, 2004, Nr. 111-4123.
5. Europos Bendrijos steigimo sutartis//Valstybės žinios, 2004, Nr. 2-2.
6. Konvencija dėl kovos su neteisėtais veiksmais prieš saugią jūrų laivybą//Valstybės žinios, 2003, Nr. 8-226.
7. Romos Tarptautinio baudžiamojo teismo statutas//Valstybės žinios, 2003, Nr. 49-2165.
8. Konvencija dėl kovos su neteisėtais veiksmais prieš saugią jūrų laivybą//Valstybės žinios, 2003, Nr. 8-266
9. Konvencija dėl senaties termino netaikymo už karo nusikaltimus ir už nusikaltimus žmoniškumui//Valstybės žinios, 2003, Nr. 23-856.
10. Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas//Valstybės žinios, 2002, Nr. 77-3288.
11. Europos Tarybos statutas//Valstybės žinios, 2002, Nr. 40-987.
12. Jungtinių Tautų konvencija prieš tarptautinį organizuotą nusikalstamumą//Valstybės žinios, 2002, Nr. 51-1933.
13. Konvencija dėl korupcijos//Valstybės žinios, 2002, Nr. 23-853.
14. Lietuvos Respublikos ir Azerbaidžiano Respublikos sutartis dėl teisinės pagalbos ir teisinių santykių civilinės, šeimos ir baudžiamosiose bylose//Valstybės žinios, 2002, Nr. 75-3217.
15. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija//Valstybės žinios, 2000, Nr. 96-3016.
16. Konvencija dėl kovos su įkaitų ėmimu//Valstybės žinios, 2000, Nr. 108-3430.
17. Konvencija dėl Jungtinių Tautų privilegijų ir imunitetų//Valstybės žinios, 1999, Nr. 83-2457.

18. Konvencija dėl specializuotų agentūrų privilegijų ir imunitetų//Valstybės žinios,1999, Nr. 83-2458.
19. Jungtinių Tautų konvencija dėl kovos su neteisėta narkotinių priemonių ir psichotropinių medžiagų apyvarta//Valstybės žinios, 1998, Nr. 38-1004.
20. Europos Tarybos privilegijų ir imunitetų pagrindinis susitarimas//Valstybės žinios, 1998, Nr. 59-1658.
21. Europos konvencija prieš kankinimą ar kitoki žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą//Valstybės žinios, 1998, Nr. 86-2393.
22. Konvencija dėl nusikaltimų ir tam tikrų veiksmų, padarytų orlaiviuose//Valstybės žinios, 1997, Nr. 19-416.
23. Konvencija dėl kovos su neteisėtu orlaivio pagrobimu//Valstybės žinios, 1997, Nr. 19-417.
24. Europos konvencija dėl ekstradicijos//Valstybės žinios, 1995, Nr. 34-819.
25. Jungtinių tautų Vaiko teisių konvencija//Valstybės žinios, 1995, Nr. 60-1501.
26. Lietuvos Respublikos, Estijos Respublikos ir Latvijos Respublikos sutartis dėl teisinės pagalbos ir teisinių santykių//Valstybės žinios, 1994, Nr. 28-492.
27. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas// Valstybės žinios, 2002, Nr. 37-1341.
28. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas// Valstybės žinios. 2002, Nr. 89-2741.
29. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso įsigaliojimo ir įgyvendinimo tvarkos įstatymas//Valstybės žinios, 2002, Nr. 112-4940/
30. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso patvirtinimo ir įsigaliojimo įstatymas//Valstybės žinios, 2000, Nr. 89-2741.
31. Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių įstatymas//Valstybės žinios. 1999, Nr. 60-1948.
32. Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos baudžiamojo kodekso pakeitimo ir papildymo“//Valstybės žinios, 1995, Nr. 59-1477.
33. Lietuvos Respublikos teismų įstatymas//Valstybės žinios, 1994, Nr. 46-851; 2002, Nr. 17-649.
34. Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso pakeitimo ir papildymo“//Valstybės žinios, 1994, Nr. 60.
35. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo įstatymas//Valstybės žinios, 1993, Nr. 6-120.
36. Lietuvos Respublikos Prezidento 2007 m. vasario 20 d. dekretas Nr. 1K-880 „Dėl Malonės komisijos sudarymo ir jos nuostatų patvirtinimo“//Valstybės žinios, 2007, Nr. 22-823.
37. Lietuvos Respublikos Prezidento 2006 m. kovo 10 d. dekretas Nr. 542 „Dėl Malonės suteikimo“//Valstybės žinios, 2006, Nr. 29-980.

38. Lietuvos Respublikos Prezidento 2007 m. vasario 20 d. dekretas Nr. 1K-880 „Dėl Malonės komisijos sudarymo ir jos nuostatų patvirtinimo“//Valstybės žinios, 2007, Nr. 22-823.
39. LTSR baudžiamasis kodeksas//Žinios, 1961, Nr. 18-147.
40. Tautai ir valstybei saugoti įstatymas//Žinios., 1938, Nr. 437-3044.
41. Ypatingi valstybės saugumo įstatatai//Laikinosios Vyriausybės žinios.1919, Nr. 8.

Specialioji literatūra:

1. Autorių kolektyvas. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras. Bendroji dalis. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2004.
2. Autorių kolektyvas. Namų advokatas. Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras, 2002.
3. A. Abramavičius, A. Čepas, A. Drakšienė, J. Nocius, V. Pavilionis, J. Prapiestis, G. Švedas. Baudžiamoji teisė. Bendroji dalis. Vilnius: Eugrimas, 1998.
4. A.Abramavičius, E. Jarašiūnas. Konstitucinė dimensija baudžiamojoje teisėje// Teisė. 2002, Nr. 53.
5. A. Abramavičius, D. Mickevičius, G. Švedas. Europos Sąjungos teisės aktų įgyvendinimas Lietuvos baudžiamojoje teisėje. Vilnius: Teisninės informacijos centras, 2005.
6. V. Andriulis, M. Maksimaitis, V. Pakalniškis, A. Šenavičius. Lietuvos teisės istorija. Vilnius: Justitia, 2001.
7. A. Baranskaitė, J. Prapiestis. Atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės Konstitucijos ir konstitucinės jurisprudencijos kontekste//Jurisprudencija. 2006, Nr. 7(85).
8. A. Baranskaitė. Malonė: teisinė prigimtis, teikimo problemos//Teisės problemos. 1999.
9. A. Čepas. Non bis in idem taisyklė – kaip ekstradicijos leistinumą sąlyga// Teisė. 2002, Nr. 44.
10. K. Jovaiša, J.Misiūnas. Baudžiamųjų kodeksų lyginamoji analizė ir baudžiamųjų įstatymų taikymas//Teisės problemos. 2002, Nr. 1-2.
11. E. Kūris. Konstitucijos dvasia// Jurisprudencija, 2002, t.30(22).
12. K. Lapinskas. Teisės šaltiniai ir konstitucinės priežiūros institucijų baigiamieji aktai//Konstitucinės priežiūros institucijų baigiamieji aktai (Konferencijos medžiaga), Vilnius: Konstitucinis Teismas, 2000.
13. Любовский М.К. Литовско-Русский сейм. Москва. 1900.
14. J. Machovenko. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teisės šaltiniai. Vilnius: Justitia, 2000.
15. V. Piesliakas. Lietuvos baudžiamoji teisė. Pirmoji knyga. Vilnius: Justitia, 2006.

16. V. Sinkevičius. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisdikcijos ribos//Jurisprudencija, 2002, t. 30(22).
17. V. Vadapalas. Tarptautinė teisė. Vilnius: Eugrimas, 2006.
18. A. Vaišvila. Teisės teorija. Vilnius: Justitia, 2000
19. S. Vansevičius. Lietuvos baudžiamoji teisė ir procesas 1919 – 1940 metais. Mokomoji priemonė – Vilnius: Justitia, 1996.
20. S. Vansevičius, K. Domaševičius ir kiti. Lietuvos TSR valstybės ir teisės istorija. Vilnius: Mintis, 1979.
21. J. Žilys. Konstitucinio Teismo aktai teisės šaltinių sistemoje//Jurisprudencija: mokslo darbai.2000.T.17(9).
22. Prieiga per internetą:
http://www.etib.lt/site_files/lietuvos%20naryste%205/egidijus%20jarasiunas.doc.
23. Prieiga per internetą: http://www.tm.lt/?item=stras_apie
24. Prieiga per internetą: <http://www.euro.lt/lt/apie-lietuvos-naryste-europos-sajungoje/europos-sajunga/europos-teisingumo-teismas/>

Teismų praktika:

1. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. birželio 15 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 148 straipsnio (2004 m. liepos 5 d. redakcija) 2 dalies, 168 straipsnio (2000 m. rugsėjo 5 d. redakcija) 3 dalies, 182 straipsnio (2004 m. liepos 5 d. redakcija) 4 dalies, 183 straipsnio (2000 m. rugsėjo 26 d. redakcija) 5 dalies 186 straipsnio (2003 m. balandžio 10 d. redakcija) 4 dalies 187 straipsnio (2003 m. balandžio 10 d. redakcija) 4 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai//Valstybės žinios. 2006. Nr. 68 – 2514.
2. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. birželio 10 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 45 straipsnio (1998 m. liepos 2 d. redakcija) ir 312 straipsnio 3 dalies (1998 m. vasario 3 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai//Valstybės žinios. 2003. Nr. 57-2552.
3. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. birželio 10 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 45 straipsnio (1998 m. liepos 2 d. redakcija) ir 312 straipsnio 3 dalies (1998 m. vasario 3 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai//Valstybės žinios. 2003. Nr. 57-2552.

4. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. gegužės 7 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso 130(2) straipsnio (1994 m. liepos 18 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“//Valstybės žinios. 2001, Nr. 39-1373.
5. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. sausio 11 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 7 straipsnio 2 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“//Valstybės žinios. 2001. Nr. 5-143.
6. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. sausio 12 d. sprendimas „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. gruodžio 21 d. nutarimo išaiškinimo“//2000, 4-100.
7. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. gruodžio 9 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 105 straipsnio sankcijoje numatytos mirties bausmės atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“// Valstybės žinios. 1998, Nr. 112-3114.
8. Europos Teisingumo Teismo 2008 m. liepos 11 d. nutartis byloje C-207/08.
9. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. kovo 15 d. nutartis Nr. 2K-131/2005.
10. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. lapkričio 22 d. nutartis Nr. 2K-550/2005.
11. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2003 m. lapkričio 22 d. nutartis 2K-322/2003.
12. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2001 m. vasario 27 d. nutartis Nr. 2K-52/2001.
13. Teismų praktika, 2008, Nr. 28.
14. Teismų praktika, 2005, Nr. 23.
15. Teismų praktika, 2004, Nr. 20.

